

1

АРХЕОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ігор СКОЧИЛЯС (*Львів*)

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКОЇ (ЛЬВІВСЬКОЇ) ЄПАРХІЇ XII–XVIII СТОЛІТЬ

Українська історіографія історії Церкви, попри безумовні досягнення часів незалежності, досі обтяжена проблемою вибіркового, неповного і не завжди самостійного засвоєння попередніми поколіннями вчених інструментарію наукового дослідження¹. Йдеться, передовсім, про той комплекс джерел, який у другій половині XIX – XX ст. був уведений до наукового обігу і на визначення видових, кількісних і хронологічних характеристик якого вітчизняні історики часто мали лише опосередкований вплив. Тому джерельна база, котрою на сьогодні диспонуємо, без сумніву, недостатня для того, щоб вивчати на сучасному рівні Передання Церков киевохристиянської традиції. Тож мусимо констатувати, що комплекс джерел, сформований різними історіографічними школами, середовищами, дослідницькими групами й окремими фахівцями, є неповним. До цього значною мірою спричинилися самі українські історики, котрі з різних міркувань назагал ігнорували джерела церковного походження – для середніх віків і нового часу, як показав досвід західноєвропейської історіографії, незамінний ключ для вирішення багатьох дослідницьких проблем.

Саме тому впродовж останнього десятиліття основні зусилля були зосереджені на джерельній евристиці, опрацюванні, класифікації та введенні у науковий обіг досі маловідомих джерел з історії Галицької (Львівської) єпархії домодерного періоду, які постали внаслідок діяльності митрополітової та єпархіальних канцелярій, а також інших церковних інституцій, духовних осіб і мирян Православної й Унійної церков. Це насамперед матеріали єпархіальних соборів XVI–XVIII ст.², протоколи генеральних візитацій

¹ Про завдання української історичної науки в галузі джерелознавства розмірковує: *Ковальський М. П.* Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI–XVII ст. // *Український археографічний щорічник*. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 261–273.

² Найбільшу за кількістю і найціннішу підгрупу соборової документації складають постанови (конституції) – єдине для XVI–XVIII ст. комплексне джерело, яке дає змогу в ширшому контексті реконструювати релігійну програму Львівської єпархії та чинники, що впливали на формування тих чи інших еклезіальних ідей (див. їхню публікацію: *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть / Упор. та істор. нарис І. Сковчиляса*. – Львів, 2006. – С. 96–108, 253–370. У порівняльному аспекті також ви-

XVIII ст.³, різні за походженням⁴ реєстри катедратика (переважно списки духовенства, церков і монастирів) останньої чверті XVII – XVIII ст.⁵ та су-

вчалася соборова документація інших владицтв Київської митрополії: *Скоциляс І*. Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст. За матеріалами Володимирського собору 1715 р. – Львів, 2008. – С. 47–71; *Skoczylas I*. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej. – Lublin, 2008. – S. 131–167).

³ Протоколи генеральних (єпископських) візитацій церков і монастирів, які територіально охоплюють майже всю Брацлавщину, Галицько-Львівську Русь і Поділля (див.: *Скоциляс І*. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Львів, 2004. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій), чи не найповніше відображають історію пастирсько-адміністративної діяльності львівських владик XVIII ст. Візитаційна документація охоплює великий хронологічний період, стосується низки дослідницьких проблем і має однакові властивості й ознаки (за своїми основними характеристиками, передовсім масовістю, її можна зіставити із “кліровими відомостями”, запровадженими в Російській Православній Церкві 1769 р.: *Смолич І. К.* История Русской Церкви. 1700–1917. – М., 1996. – Ч. 1. – С. 282). Західноєвропейський досвід свідчить, що ці описи становлять цінну джерельну базу насамперед для студій різноманітних аспектів інституційної історії Церкви. (Широка міжнародна дискусія 60-х – 80-х років XX ст. про підсумки та перспективи студіювання католицьких і протестантських візитаційних матеріалів відображена у двох збірниках статей: *Kirche und Visitation: Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa* / Ed. E. W. von Zeeden, P. T. Lang. – Stuttgart, 1984; *La società religiosa nell'età moderna*. – Napoli, 1973). Вони докладно фіксують механізми, методи та певною мірою наслідки ієрархічної індоктринації Замойської реформи 1720 р. у Львівській єпархії в 30-х – 80-х роках XVIII ст., а також спроби конструювання нової “віднайдені тотожності” – *Slavia Unita*.

⁴ Їхню генезу й інституційне походження простежено у: *Скоциляс І*. “Дар любові”, фіскальний обов'язок і єрархічна підлеглисть: катедратик у системі фінансово-корпоративних відносин духовенства Київської митрополії XIII–XVIII століть // Дрогобицький красназничий збірник. – 2005. – Вип. 9. – С. 431–460; *його ж.* Катедратик у системі фінансово-корпоративних відносин Київської митрополії XVIII ст. // Там само. – 2006. – Вип. 10. – С. 628–673.

⁵ Реєстри катедратика (куничого) уклалися у вигляді списків парафіяльного й катедрального духовенства та його бенефіціїв – церков і монастирів для фіксації надходження до єпископської каси щорічного церковного податку. У Львівській єпархії реєстри катедратика запроваджено за часів владицтва Йосифа (Шумлянського, 1668–1708). Перший з виявлених на сьогодні реєстрів церков і духовенства було укладено в 1680–1686 рр. (НМЛ. – РкЛ-157. – Арк. 1–54зв. Опубл.: *Скоциляс І*. Книга реєстру катедратика Львівської православної єпархії 1680–1686 років // Записки НТШ. – 2008. – Т. 256. – С. 575–646). Через двадцять років, у зв'язку з проголошенням Шумлянським унії, було створено новий реєстр єпархіального кліру, який надіслали до Римської курії, декларуючи таким чином визнання зверхності Святішого Отця. (Опубл. у: *Catalogus sacerdotum saecularium Ucrainorum dioecesis Leopoliensis, qui cum suis ecclesiis, duce episcopo Šumlanskyj, ad Ecclesiam Catholicam accesserunt. 1701* // *Monumenta Ucrainae historica* / Видав Йосиф Сліпий. – Romae, 1967. – Vol. 4. – P. 293–332. Див. аналіз цього джерела: *Šliwa T.* Wezwania cerkwi diecezji lwowskiej obrządku wschodniego na przełomie XVII i XVIII wieku // *Polska–Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. – 2000. – Т. 5. – S. 9–28). В останньому десятилітті владицтва Шумлянського постав ще один реєстр катедратика

дово-адміністративні книги другої половини XVII – XVIII ст.⁶. Оскільки ці групи церковних джерел уже аналізувалися під джерелознавчим кутом зору, потреби в їхньому докладнішому представленні немає. Більшість опублікованих протягом XIX–XX ст. в Україні, а також Білорусі, Італії, Молдові, Польщі, Росії, Румунії та деяких інших країнах писемних пам'яток, що певним чином дотичні до теми нашої роботи, теж стали предметом спеціальних студій, тематичних оглядів та бібліографічних описів⁷.

1. Архівні, бібліотечні та музейні збірки

У порівнянні з іншими владицтвами Київської митрополії в сучасних архівних, бібліотечних і музейних фондосховищах України та суміжних з нею країн зберігся величезний масив археологічних, писемних та інших джерел з історії Галицької (Львівської) єпархії. Хронологічно вони охоплюють увесь дослідницький період – XII–XVIII ст., територіально “покривають” усі історичні регіони, які в той чи інший час входили до складу єпархії – Галицьку землю (Галицько-Львівську Русь), Пониззя (Поділля), Русо-Влахію (пізніше Молдавське князівство), Східне Поділля (Брацлавщину) та Південну Київщину, а тематично стосуються дуже широкого спектра дослідницьких сюжетів. Найвартісніші документи виявлено в Національному музеї ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові (далі – НМЛ), в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), а також у Центральному державному історичному архіві України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові) та Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику (далі – КПДІМЗ).

Основою збірки НМЛ є колекція рукописів, стародруків і творів мистецтва зі Святоюрського митрополичого собору, передана Андреем (Шептицьким) до заснованого ним у 1905 р. Церковного музею. Зокрема, сюди потрапили “Ватиканські документи” XVII–XIX ст. з історії Київської митрополії та матеріали (листи пап, нунціїв, руських митрополитів і єпископів, акти римських конгрегацій), скопійовані Кирилом Королевським у Римі в

(НМЛ. – Ркл-144. Опубл.: *Скоцилас І*. Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владицтва Йосифа Шумлянського // *Записки НТШ*. – 2000. – Т. 240. – С. 530–589).

⁶ *Його ж.* Акти духовних судів українських церковних установ XVII–XVIII ст. (за матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700–1725 років) // *Вісник Львівського державного університету: Серія історична*. – 1999. – Т. 34. – С. 425–438; *його ж.* Архіви Унійної Церкви на Поділлі XVIII століття: спроба реконструкції // *Український археографічний щорічник*. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 105–111; *його ж.* Документи Кам'янецької уніатської консисторії XVIII ст. у фондах Кам'янець-Подільського музею-заповідника // *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 333–342.

⁷ Див. огляд опублікованого на сьогодні корпусу джерел з історії Церкви в Україні, а також їхню класифікацію, запропоновану в синтезі: *Ульяновський В. І.* Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібн.: У 3 кн. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 5–14.

1909–1930 рр. на замовлення предстоятеля УГКЦ. Основу фонду “Рукописи латинські” (налічує понад 20 тис. одиниць зберігання⁸) становлять документи “давнього” Львівського єпархіального архіву (надійшов у НМЛ з греко-католицької митрополичої консисторії). У цьому архіві акумульовані фактично всі збережені на початок ХХ ст. книги Львівської генеральної консисторії, Бережанської та Галицької крилоських консисторій, духовного суду Львівської єпархії другої половини XVII–XVIII ст., а також акти Святоюрської юридики XVI–XVIII ст., протоколи генеральних візитацій 1726–1785 рр., книги рукоположень священників Львівської єпархії за 1668–1783 рр., щоденники холмських владик Порфирія (Важинського) та Максиміліана (Рила), документи церковної статистики (реєстри храмів, списки парафіян тощо), матеріали господарської діяльності Церкви. До НМЛ потрапили також численні метричні книги, унійні деканатські архіви (у т. ч. з Поділля), статuti та рахункові книги церковних братств і більше сотні парафіяльних архівів з Галичини. Особливо цінними є збірка грамот XIV–XVIII ст., 10-томний архів львівського крилошанина Івана Гудза “Віденські акти” (переважно листування львівських єпископів з австрійським урядом), колекція Антона Петрушевича, документальна спадщина василіанських монастирів тощо.

З-поміж 264-х особових архівних фондів, а також низки надзвичайно вартісних колекцій ІР НБУВ, певне значення для тематики роботи має частина унійного митрополичого архіву й документи Київської єпархіальної консисторії, що спершу зберігалися в Радомишлі⁹. Однак найвартісніші матеріали з історії Галицької (Львівської) єпархії XVI–XVIII ст. відклялися у фонді № XVIII “Колекція та архів митрополита Андрія Шептицького”¹⁰. Це оригінали папських булл і бреве, номінаційні грамоти для єрархії, презенти, ерекційні грамоти, привілеї польських королів й австрійських монархів для різних інституцій і духовних осіб Львівської єпархії та інші важливі матеріали, у т. ч. копіарії (всього 608 одиниць зберігання)¹¹. Без перебільшен-

⁸ *Вергун Н.* Рукописи латинські у фондах Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. – 2004. – № 3 (8). – С. 99–101.

⁹ Походження цього архіву та його документальний склад досліджував: *Тимошенко Л.* Архів унійських митрополитів: до історії вивезення з України // Київська Церква. – 2001. – № 2–3. – С. 157–159; *його ж.* Радомишльський архів унійських митрополитів // Записки НТШ. – 2000. – Т. 240. – С. 72–85.

¹⁰ Огляд матеріалів збірки див.: *Чернухін Є. К.* Архів Львівської греко-католицької митрополичої консисторії та архів Андрія Шептицького з Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: погляд археографа та питання реконструкції джерел // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2007. – Вип. 11. – С. 3–15. Див. також: *Kennedy Grimsted P.* Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia. – Princeton (New Jersey), 1988. – Vol. 1: General Bibliography and Institutional Directory. – P. 313.

¹¹ *Чернухін Є. К.* Архів Львівської греко-католицької митрополичої консисторії... – С. 5–6, 14–15.

ня, вони мають першорядне значення для студій правового становища та юрисдикційного статусу цього владництва, особливо у XVI ст.

ЦДІА України у Львові акумулює раритетні пам'ятки з минулого християнської Церкви в Україні та суміжних з нею державах. Для дослідження організаційної структури Львівської єпархії інформаційно цінними виявилися фонди 129 (Львівський ставропігійський інститут), 201 (Греко-католицька митрополича консисторія), 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат), 491 (Греко-католицька митрополича капітула) і 684 (Протоігуменат монастирів Чину Св. Василя Великого¹²). Базовий корпус писемних джерел з історії владництва до середини XVII ст. зосереджений у фонді Львівського ставропігійського інституту¹³. Найважливіше значення для реконструкції пастирсько-адміністративної діяльності львівських архієреїв, їхніх культурних ініціатив, контактів із середовищами мирян, східними патріархами і Київською митрополичою катедрою впродовж XVI–XVII ст. має вхідна кореспонденція¹⁴ та деякі інші актові джерела й наративні пам'ятки, що відклалися в архіві Успенського братства. Зокрема, тут зберігаються десятки розпоряджень, пастирських листів і послань львівських владик і київських митрополитів, бл. 70 листів східних грецьких ієрархів і майже 80 листів молдавських господарів, різних волоських вельмож та сочавських митрополитів, судових актів та інших документів Святоюрського єпископського двору, листування парафіяльного духовенства, церковних братств тощо.

Серед матеріалів Архіву греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201) найбільшу увагу привертає опис 1. Ця колекція, вочевидь, сформувалася як доказова частина до судових справ, пов'язаних із земельними суперечками греко-католицьких парафій з домініями. Інша група документів консисторії (опис 1б) вартісна презентами, ерекційними грамотами та інвентарями церков Львівської єпархії. Вагомою складовою ф. 201 є “Архів історії унії”, заснований митрополитом Андреем (Шептицьким) у 1928 р.¹⁵. Основою “уніатики” цього зібрання є матеріали крилосів-капітул, консисторій, деканатських і парафіяльних архівів, духовних семінарій, листування ієрархії, стародруки, акти державних інституцій тощо. У даний час колекція “Архіву історії унії” складається з 11 тематичних груп документів. Для

¹² У цьому фонді відклався цілий комплекс джерел з історії багатьох обителів, у т. ч. “акти обстежень” монастирів Святопокровської провінції в катедральних столицях Львівської єпархії.

¹³ Див.: *Шустова Ю. Э.* Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788): Источниковедческое исследование. – М., 2009. – С. 436–438, 495–511.

¹⁴ На цей вид документації ставропігії звернув увагу: *Исаевич Я.* Архів Львівського братства // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 88–93.

¹⁵ *Шестакова Н.* Архів історії унії 1596 року у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові // Записки НТШ. – 2000. – Т. 240. – С. 86–90; *її ж.* Колекція архіву історії унії у фонді “Греко-католицька митрополича консисторія у Львові” в ЦДІАЛ України // Студії з архівної справи та документознавства. – 2001. – Т. 7. – С. 61–62.

теми дослідження особливо вартісними є дві збірки пастирських листів і послань та інших документів, пов'язаних з адміністративною діяльністю львівських владик Атанасія та Лева Шептицьких, “Рукопис” київського митрополита Лева (Кишки), реляція 1761 р. про стан Львівського владичтва, “Книга катедратика” 1747–1779 рр. зі статистичними даними про парафіяльну мережу й намісницьку структуру єпархії, унікальні документи архіву Кам'янецької унійної консисторії останньої чверті XVIII ст., що були вивезені до Львова після ліквідації унії на Поділлі, та низка інших матеріалів.

Що ж до КПДІМЗ, то під час Другої світової війни він позбувся низки цінних експонатів. Очевидно, саме тоді зникли й більшість документів Кам'янецької унійної консисторії. Працівникам Кам'янець-Подільського музею протягом 1960-х – 1980-х рр. вдалося повернути у його фонди деякі книги консисторії Унійної церкви (окремі з них надійшли зі сховища місцевого римо-католицького кафедрального собору), проте доля багатьох кодексів досі залишається невідомою. На сьогодні у фондах музею джерела з історії Львівської єпархії представлені тільки двома оригінальними візитаційними книгами, вісьмома книгами парафіяльних архівів та трьома книгами Кам'янецької крилоської (офіціальної) консисторії¹⁶. Таким чином, було втрачено чотири п'ятих візитаційних книг з Поділля, котрі зберігалися в Давньоосховищі, а також всі їхні копії, виготовлені свого часу для деканатських архівів Поділля.

У Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ. Відділ рукописів) різноманітні церковні джерела з історії Львівської єпархії зосереджені у фондах “Бібліотеки Богословської академії у Львові” (192 рукописи, передані в бібліотеку 1940 р. з колишнього Музею Богословської академії, в т. ч. колекція львівського офіціала Антонія Левинського), Інституту “Народний дім” у Львові, “Бібліотеки та центрального василіанського архіву у Львові”¹⁷ (особливу вартість тут має чимала збірка актових і наративних джерел з історії Святоюрського кафедрального монастиря). Невелика за обсягом, але науково значуща збірка відкладалася у фонд “окремих надходжень”¹⁸ (зокрема, маю на увазі “Книгу бенефіціїв” 1752–1765 рр. та пастирські листи львівських владик XVIII ст.). Частину матеріалів знаходимо у колекції Александра Чоловського – це насамперед копіарії актових джерел з історії єпархії, документи Львівської генеральної консисторії, фрагменти парафіяльних архівів тощо. Менше зна-

¹⁶ Докладніше збірку проаналізовано у статті: *Скочилас І.* Документи Кам'янецької уніатської консисторії... – С. 333–342.

¹⁷ *Гуцаленко Т.* Бібліотека та центральний василіанський архів у Львові // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.: (Львів, 20–21 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 128–149.

¹⁸ Див. огляд матеріалів цього зібрання: *Трегуб М.* Тематична палітра фонду “окремих надходжень” // Там само. – С. 150–168.

чення мають матеріали з історії Львівської єпархії, опрацьовані в Архіві Івана Франка¹⁹ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (документи православних та унійних парафій і намісницьких урядів, пастирські послання єпископів, постанови єпархіальних соборів, метрики, рахункові книги братств, богослужбові книги тощо), Центральному державному історичному архіві України у Києві (як показало попереднє ознайомлення з фондами церковного походження, архів не володіє цілісним комплексом джерел, пов'язаних з минулим Львівської єпархії, за винятком актових книг Радомишльської унійної консисторії (ф. 1040)).

Поза межами України окремі найвартісніші писемні джерела виявлено в Російському державному історичному архіві (ф. 823 “Канцелярія митрополита греко-унійних церков у Росії”²⁰) та колекції Павла Доброхотова Санкт-Петербурзького інституту історії РАН (насамперед це життєписи василіан і книга понтифікальних чинностей Язона (Смогоржевського) 1748–1785 рр.)²¹. Окрім того, вартісними є збірки Бібліотеки РАН і Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург) та Російської державної бібліотеки й Російського державного архіву давніх актів (Москва), де нашу увагу привернули передовсім Кормчі книги, що побутували в українсько-білоруських єпархіях Київської митрополії. Окрім того, окремі джерела з історії Львівської єпархії було виявлено в зібранні Перемишльської греко-католицької капітули Національної бібліотеки у Варшаві²², фондї Духовної консисторії Ли-

¹⁹ Одну з перших спроб наукового опису архіву письменника здійснив: *Дашкевич Я. Р.* Архів Івана Франка // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – 1947. – № 1 (3). – С. 83–86. Ширші відомості про цей фонд наведено в: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Путівник по фондах відділу рукописів / Відп. ред. С. А. Гальченко, М. Г. Жулинський. – К., 1999. – С. 407–523. Див. також: *Kennedy Grimsted P.* Archives and Manuscript... – Vol. 1. – P. 374.

²⁰ Етапи впорядкування матеріалів цього архіву простежує: *Щеглов Г. Э.* К истории описания и публикации документов архива западнорусских униатских митрополитов // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета: История. – Минск, 2004. – № 3. – С. 208–212, 216–218. Остаточно архів був систематизований тільки наприкінці XIX – на початку XX ст. православним священником та істориком-архівістом Стефаном Рункевичем (1867–1924), у результаті скрупульозної й напруженої праці якого вийшов двотомний опис цього архіву (див.: *Рункевич С. Г.* Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. – СПб., 1897–1907. – Т. 1: 1470–1700; Т. 2: 1701–1839). Нещодавно перелік документів фонду, дотичних до історії теренів сучасної Білорусі, оприлюднили науковці із середовища “Святої Софії у Полоцьку” (див.: *Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XVI–XX стст. у фондах гістарычных архіваў Украіны: Даведнік.* – Мінск; Полацк, 2001). У 2008 р. польський дослідник о. Маріан Радван видав тематичний покажчик до всіх трьох описів митрополичого архіву: *Radwan M.* Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu. – Lublin, 2008. – S. 522–616.

²¹ *Ульяновський В. І.* Колекція та архів єпископа Павла Доброхотова. – К., 1992. – С. 136, 155, 169, 171, 174.

²² Див.: *Рукописи Гр.-Католицької Перемишльської Капітули // Богословія.* – 1973. – С. 193–213; 1974. – С. 237–243.

товської унійної єпархії Литовського державного історичного архіву у Вільнюсі²³, Відділі рукописів Бібліотеки Польської академії знань і Польської академії наук у Кракові (у т. ч. оригінальна книга протоколів засідань та постанов Львівського єпархіального крилосу за 1771–1780 рр. та деякі інші документи, що вийшли з канцелярії львівських владик у XVIII ст.), Архіві Львівської архієпархії в Кракові (Архів архієпископа Б. Базяка) (канцелярійна книга Жовківського намісницького уряду XVIII–XIX ст.), Головному архіві давніх актів у Варшаві (збірка Александра Чоловського²⁴, Архів Замоїських, Архів Коронного Скарбу, Метрика Коронна тощо) та Державному архіві у Любліні (колекція рукописів Київської митрополії XVI–XVIII ст. в Архіві Холмської унійної консисторії²⁵).

2. Інституційне походження церковних джерел

Опрацьовані джерела охоплюють документи організаційних структур і духовних осіб Львівської єпархії та Київської митрополичої катедри, а також матеріали вищих органів державного управління Речі Посполитої та в обмеженому обсязі Австрійської монархії. Особливий наголос у статті зроблено на нових для української історіографії видах джерел церковного походження. Це зумовлено насамперед необхідністю впровадження в науковий обіг величезного масиву актових і наративних пам'яток, що досі замовчувалися або ж просто не були відомі науковцям. З іншого боку, залучення цих джерел дає змогу фахівцям “з перших рук” отримувати потрібну інформацію про культурно-історичну спадщину Галицької (Львівської) єпархії та, відповідно, більш контекстуально її інтерпретувати. Опрацьовані у роботі джерела церковного походження за інституційною ознакою поділяються на: 1) писемні пам'ятки Царгородського патріархату та інших Східних церков (зокрема Московської); 2) акти та листування Римського Апостольського престолу; 3) матеріали Київської митрополичої канцелярії; 4) документи владичого двору, крилоських (офіціальських) консисторій, крилосів-капітул та інших єпархіальних установ і духовних осіб Галицької (Львівської) єпархії; 5) кореспонденція, що надходила до Святоюрської катедри з інших українсько-білоруських владичств, Сочавської (Яської) митрополії й латинських дієцезій (остання група, з огляду на незначну репрезентативність, не розглядатиметься).

²³ Регестовий опис усіх справ цього фонду підготовлений польським дослідником з Білостока Войцехом Вальчаком: *Archiwalia mińskiego, wileńskiego i supraskiego konsystorza unickiego znajdujące się w Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym) w Wilnie / Oprac. W. Walczak. – Białystok, 2008. – S. 18–177.*

²⁴ Див. характеристику колекції у: *Zielińska T. Zbiór archiwalny Aleksandra Czolowskiego w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych // Archeion. – 1991. – T. 89. – S. 37–60.*

²⁵ Аналітичний огляд матеріалів фонду: *Chelmski Konsystorz Greckokatolicki [1525–] 1596–1875[–1905]: Inwentarz analityczny archiwum / Oprac. M. Trojanowska. – Warszawa, 2003.*

Документи Царгородського патріархату та інших Східних церков

Офіційні документи грецьких патріархів та Синоду Великої церкви не тільки розкривають різні аспекти інституційних взаємин Великої церкви з Київською митрополією, але й містять унікальні відомості про внутрішнє життя Галицької (Львівської) єпархії. Їхню важливість руські ієрархи розуміли ще наприкінці XVIII ст. Тоді акти Царгородського патріархату з 1347–1400 рр., що стосувалися Галицької, Київської та Литовської митрополій на Русі, за дорученням холмського унійного владики Порфирія (Важинського) були скопійовані з рукописів Віденської бібліотеки, однак не опубліковані²⁶. Джерела Грецької церкви, багаті на дотичні до Успенської катедри в Крилосі матеріали, з'явилися друком уже в другій половині XIX – на початку XX ст.²⁷. Нещодавно Австрійська академія наук розпочала новий масштабний едиційний проект (під керівництвом Йогана Кодера, Мартіна Гінтербергера й Отто Крестена) – повне видання актів Царгородського патріархату мовою оригіналу та з паралельним перекладом на німецьку²⁸. Кількісно велика збірка листів і грамот грецьких духовних осіб XVI – першої половини XVII ст. відклалася в архіві Львівського Успенського братства (більшість з них опублікована Володимиром Мільковичем наприкінці XIX ст.²⁹). У її складі, серед іншого, є й акти богословського й канонічного характеру (благословенні, святительські й фундаційні грамоти тощо), які визначали юрисдикційний статус церковних інституцій і правовірність духовних осіб (передовсім владик і настоятелів монастирів) Львівської єпархії.

Акти Римського Апостольського престолу

З-поміж матеріалів, випродукованих інституціями Римського Апостольського престолу впродовж XIII–XVIII ст., до джерельної бази ввійшли насамперед бреве, булли й інші документи понтифіків³⁰ (у т. ч. пов'язані з

²⁶ Тепер зберігаються в Колекції грецьких рукописів НБУВ. (Див. регестовий опис цієї збірки у: Грецькі рукописи у зібраннях Києва: Каталог / Упор. Є. Чернухін. – К.; Вашингтон, 2000. – С. 236–240).

²⁷ Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta / Ed. F. Miklosich, I. Müller. – Vindobonae, 1860–1862. – Vol. 1–2; Gelzer H. Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen // Zeitschrift für Kirchengeschichte. – 1892. – Bd. 13 (253). – S. 246–281; *eiusdem*. Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte // Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften. – 1901. – Bd. 21. – S. 529–641.

²⁸ Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. – Wien, 2001. – Teil 3: Edition und übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1350–1363 / Hrsg. von J. Koder, M. Hinterberger und O. Kresten. – S. 104–139, 520–537, 548–557.

²⁹ Diplomata Statuaria a Patriarchis Orientalibus Confraternitati Stauropigianae Leopoliensi a 1586–1592 data, cum aliis coaevis et appendice. – Leopoli, 1895. – Vol. 2.

³⁰ Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1953–1954. – Vol. 1–2.

укладенням Берестейської унії³¹), протоколи засідань³², офіційні розпорядження³³ та кореспонденція³⁴ Конгрегації поширення віри, акти аудієнцій духовних і світських осіб з Київської митрополії у Святішого Отця³⁵ та значне за обсягом листування папських нунціїв у Варшаві³⁶. Ці документи Римського Апостольського престолу, опубліковані о. Атанасієм (Великим), попри величезний хронологічний проміжок часу та унікальність акумульованої в них інформації, мають і певні вади. Так, викликає застереження застосований видавцями метод ножиць при відборі джерельного матеріалу, з якого вибиралися лише ті фрагменти, що безпосередньо стосувалися історії українсько-білоруських земель, а це утруднює реконструкцію ширшого контексту тогочасних подій і призводить до інформаційної обмеженості.

Римські джерела, за нечисленими винятками, відображають здебільшого ієрархічні взаємини між Римською курією і Руською унійною церквою, тому вони мало придатні для аналізу внутрішнього життя Львівської єпархії й, зокрема, для відтворення її адміністративного устрою та правового статусу. Іншою особливістю римської археографічної серії є конфесійний характер опублікованих матеріалів. Це пояснює епізодичність відомостей у них про Львівське православне владцтво до середини XVII ст., збільшення кількості кореспонденції й актів Папського престолу в другій половині цього століття та наявність масових джерел (у т. ч. листів, послань, меморіалів і суплік львівських ієрархів, священників і мирян) з історії місцевої Церкви протягом усього XVIII ст.

Київський митрополичий архів

Серед небагатьох збережених наративних пам'яток княжої доби, які приписують київським митрополитам, найбільш вартісними є пастирські листи й повчання, що розкривають різні аспекти ієрархічного служіння руського єпископату³⁷. На жаль, архів Святософіївської катедри в Києві X–XVI ст.

³¹ Documenta Unionis Berestensis eius que Auctorum (1590–1600) / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1970.

³² Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussjae epectantes / Ed. A. G. Welykyj, E. Kaminskyj. – Romae, 1956–1957. – Vol. 1–2.

³³ Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussjae spectantia / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1953–1955. – Vol. 1–5.

³⁴ Litterae S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussjae spectantes / Ed. A. G. Welykyj. – [Romae,] 1954–1957. – Vol. 1–7.

³⁵ Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielorussjae (1650–1850) / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1963–1964. – Vol. 1–2.

³⁶ Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550–1850) / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1959–1977. – Vol. 1–14.

³⁷ Досі комплексно зібрано й опубліковано лише епістолярну спадщину митрополита Никифора. (Див.: Творення митрополита Никифора / Подгот. С. М. Полянський; отв. ред. М. Н. Громов, С. М. Полянський. – М., 2006).

майже не зберігся. Найдавнішими оригінальними документами митрополитичого архіву Київської церкви є виявлені наприкінці XIX ст. В. Регелем у Ватиканській бібліотеці (Vat. Gr. 840) копії грецькомовних записів понтифікальних чинностей з канцелярії київського митрополита Теогноста 1328–1353 рр. та нотатки про пастирську поїздку Теогноста на Волинь у вересні 1330 р.³⁸ Вони цінні тим, що дають змогу з'ясувати тип стосунків галицьких владик і київських митрополитів у XIV ст.

Вірогідно, з канцелярії митрополита Кипріяна (1375–1406) походить унікальне джерело з історичної географії середньовічної Русі – перелік міст “А се имена всем градом рускым далним и ближним”, внесений у Перший Новгородський літопис³⁹. На нашу думку, цей реєстр, що відкриває потенційні можливості для відтворення мережі намісницьких центрів Галицького владництва у княжу добу та в перехідний період (1340–1387), був укладений наприкінці XIV ст. Він фіксує територіальну юрисдикцію Кипріяна в землях, які первісно перебували в межах Київської митрополії⁴⁰. Інтригує той факт, що пам'ятка містить раніші редакції тексту та географічні описи, які

³⁸ Найкращим виданням (мовою оригіналу (грецькою) та в перекладі на російську) записів про поставлення Теогностом руських єпископів є: Русская историческая библиотека. – СПб., 1908. – Т. 6: Приложения. – Стб. 431–436, 443–444. Див. також: *Васильевский В.* Записи о поставлении русских епископов при митрополите Феогносте в Ватиканском греческом сборнике // Записи о поставлении народного просвещения. – 1888. – № 225 (Февраль). – С. 445–463; *Г[оловацький] Я.* Новооткрытый источник для церковной истории Галицкой Руси XIV столетия. – Львов, 1889. – С. VI–XVI; *Regel W.* *Analecta byzantino-russica.* – Petropoli, 1891. – P. XXXII–XXXVIII, 52–56. Згідно з висновками Якова Головацького, записи канцелярії митрополита Теогноста (в копії XV ст.) могли бути зроблені для того, щоб довести в Царгороді необґрунтованість і неканонічність фундації окремої Галицької митрополії. Див. характеристику цього джерела: *Фонкич Б. Л.* Палеографические заметки о греческих рукописях итальянских библиотек // Византийские очерки: Труды советских ученых к XVI Международному конгрессу византинистов. – М., 1982. – С. 254–262; *Schreiner P.* *Die byzantinische kleinchroniken.* – Wien, 1975. – Bd. 1. – S. 602–608, 677–678; 1979. – Bd. 3. – S. 122–125.

³⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л., 1950. – С. 475–477.

⁴⁰ Е. Наумов датував документ 1394–1396 рр., серед іншого покликаючись на той факт, що “молдавський митрополит Єремія” отримав тоді єпархію колишньої Тирновської патріархії, у зв'язку з чим київський митрополит Кипріян 1397 р. домагався повернення йому цих теренів (*Наумов Е. П.* К истории летописного “Списка русских городов дальних и ближних” // Летописи и хроники. 1973 г. – М., 1974. – С. 150–163. Див. також: *Подосинов А. В.* О принципах построения и месте создания “Списка русских городов дальних и ближних” // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С. 40–48). Натомість Володимир Янин вважає, що список з'явився між 1375 і 1381 рр., пізніше зазнавши редагування, тому його остаточна версія сформувалася вже у 30-х – 40-х роках XV ст. (*Янин В. Л.* К вопросу о дате составления обзора “А се имена градом всем рускым, далним и ближним” // Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. 1992–1993 годы. – М., 1995. – С. 125–134).

відображають історичні реалії Русі XIII і навіть XII ст.⁴¹. У Ватиканській бібліотеці, у складі кодексу Vat. Slav. 14, зберігається також реєстр єпископій Київської митрополії та Царгородського патріархату другої чверті XV ст., що є автографом митрополита Ісидора⁴².

Виняткове значення для дослідження історії Галицької єпархії “дольвівського” періоду мають матеріали підготовленого російськими вченими збірника грамот руських митрополитів другої чверті XIV – першої третини XVI ст.⁴³. Його основу складають формулярники (списки типових зразків грамот) Московської митрополичої катедри XV–XVI ст.⁴⁴, що збереглися в рукописному кодексі Синод-562, а також у споріднених з ним збірниках СОКМ-9907 та Увар-512. Унікальність митрополичих формулярників полягає в тому, що це чи не єдине джерело церковного походження, котре інформує про *реальне* життя Руської церкви того часу. У ньому акумульовані документи, які продукувалися канцелярією київських митрополитів або надходили до неї від владичих катедр, монастирів, інституцій інших Східних церков та державної князівської (королівської) влади.

Хронологічно матеріали митрополичої канцелярії, що стосуються українсько-білоруської Руської церкви, охоплюють середину XIV – 60-ті роки XV ст. Вони виступають неоцінним джерелом з історії Галицької єпархії, адже для цього періоду її архів не зберігся (також досі не віднайдено аналогічний до московського формулярник грамот українсько-білоруських митрополитів другої половини XV – XVI ст.). Так само практично втрачені оригі-

⁴¹ “Список градів дальніх і ближніх” упровадив до наукового обігу радянський дослідник М. Тихомиров. Критично проаналізувавши пам’ятку, він зауважив, що нomenclатуру поселень тут визначено за мовною ознакою, тобто реєстром охоплено землі, на яких була поширена руська (церковнослов’янська) мова. (Див.: Тихомиров М. Н. “Список русских городов дальних и ближних” // Исторические записки. – М., 1952. – Т. 40. – С. 214–259; передрук: його ж. Русское летописание. – М., 1979. – С. 83–137). Таким чином, спостереження М. Тихомирова фактично підтверджують тезу про те, що “Список...” представляє канонічну територію Київської митрополії, а також земель, які в минулому входили до її складу (зокрема Волощини й Молдавії). На переконання Аркадія Насонова, наявний у “Списку” реєстр південноруських градів можна віднести до часів існування Галицької землі: Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории Древнерусского государства: Истор.-геогр. исследование. – Переизд. – СПб., 2006. – С. 128.

⁴² Фонкич Б. Л. Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв. – М., 1977. – С. 12–13; Mercati G. Scritti d’Isidoro il cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca apostolica Vaticana. – Roma, 1926. – P. 65, 70–71.

⁴³ Оригінальні грамоти митрополичого архіву в Москві з XIV–XV ст. не збереглися. Натомість були виявлені збірники списків таких грамот XV–XVI ст. у декількох рукописних кодексах. (Цей вид церковних джерел охарактеризував: Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XVI веков. – М., 1951. – Т. 2. – С. 18–25).

⁴⁴ П’ятитомне видання актів було розпочато ще 1986 р. (Русский феодальный архив (далі – РФА). – М., 1986–1992. – Т. 1–5), а два роки тому з’явилася повторна критична едіція раніше опублікованих матеріалів (РФА / Сост. А. И. Плигузов. – М., 2008).

нали актів митрополичої катедри та грамоти самих предстоятелів Руської церкви. Виняток у цьому правилі становить відносно повний комплекс документів митрополичого архіву, який датують першою третиною XV ст. Цей збірник (“Книга, глаголемая Фотиос”), що складається з оригіналів та чернеток послань митрополита Фотія, був виявлений Анатолієм Туріловим у бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі й нещодавно опублікований⁴⁵.

Для тематики нашого дослідження особливе значення мають пастирські послання митрополитів, пов’язані зі спробами першого митрополита Москви Йони поширити свою юрисдикцію на українсько-білоруські землі, листування у зв’язку з утворенням у 1414–1415 і 1458 рр. Київської митрополії та боротьбою Москви з її предстоятелями Григорієм (Цамблаком) і Григорієм (Болгариновичем), формуляри договірних грамот про обсяг юрисдикції руських ієрархів, ставлені грамоти про номінацію єпископів, листи митрополитів про духовну юрисдикцію їхніх намісників (зокрема в Києві), протопопів, парафіяльних священиків, пастирські повчання новоіереем та учасникам єпархіальних соборів, фрагменти канонічних пам’яток Православної церкви (зокрема Кормчих книг)⁴⁶.

Щодо українсько-білоруської Київської митрополії, то документи її канцелярії збереглися з 1470 р. Та частина митрополичого архіву, яка потрапила до Санкт-Петербурга, незважаючи на неодноразові втрати⁴⁷, цінна тим, що містить матеріали Львівського владичого двору другої половини XVI – XVII ст., відсутні в єпархіальному архіві, та офіційну кореспонденцію й розпорядження київських митрополитів з 30-х років XVI – 40-х років XVIII ст., адресовані різноманітним церковним інституціям у Галицько-Львівській Русі, на Поділлі та Брацлавщині, а також місцевому духовенству. Упродовж 30-х – 90-х років XVIII ст. у резиденції предстоятелів Унійної церкви на Правобережній Україні – Радомишлі, сформувалась інша частина митрополичого архіву. Вона охоплювала насамперед документи пастирсько-адміністративної діяльності руського католицького духовенства у Брацлавському і Київському воєводствах⁴⁸. Присутність Львівської єпархії в цьому регіоні

⁴⁵ *Фотий, митроп.* Сочинения. Книга, глаголемая Фотиос / Подгот. текстов, предисл. и коммент. Н. А. Кобяк, А. И. Плигузов. – М., 2005.

⁴⁶ РФА. – 2008. – С. 84–86, 89–91, 108–112, 132–133, 137–140, 151–152, 154–155, 159–161, 181–182, 190, 193–202, 205–206, 223–226, 302–308, 327–337, 370, 419–453, 504–505.

⁴⁷ Див. інформацію канцеляристів Флоріана (Гребницького) середини XVIII ст. (*Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorusssjae spectantes.* – Vol. 2. – P. 277) та листа митрополита Язона (Смогоржевського) до Петра Білянського від 20 червня 1781 р. (ЦДІА України у Львові). – Ф. 491. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 55).

⁴⁸ Заслуга у з’ясуванні структури радомишльської частини митрополичого архіву та його подальшої долі після ліквідації унії на Правобережній Україні належить Леонідові Тимошенку. Див.: *Тимошенко Л.* Архів уніятських митрополитів: До історії вивезення з України // *Київська Церква.* – 2001. – № 2–3 (13–14). – С. 157–159; *його ж.* Архіви

до середини 50-х років XVIII ст. (й особливо брацлавський територіальний конфлікт) висвітлюють актові книги Житомирської (Овруцької?) за 1737–1746 рр. і Радомишльської за 1747–1756 рр. консисторій, протоколи генеральних і деканських візитацій 1738–1754 рр. та кореспонденція унійних ієрархів і урядників митрополичого двору в Радомишлі.

Архіви церковних інституцій Галицької (Львівської) єпархії

До церковної документації, випродукованої духовними інституціями Галицького (Львівського) владництва, належать: 1) надвірний єпархіальний архів; 2) архіви крилоських (офіціальських) консисторій; 3) архів Святоюрського єпархіального крилосу-капітули; 4) архіви намісництв-протопопій; 5) “парафіяльні книги”. Окрім єпархіального архіву та архіву Успенського ставропігійського братства, всі інші документальні збірки церковних установ сформувалися досить пізно, в перших десятиліттях XVIII ст. Для тематики нашого дослідження першорядне значення мають матеріали Львівського єпархіального архіву другої половини XVII – XVIII ст. та крилоських (офіціальських) консисторій 30-х – 80-х років XVIII ст. у Бережанах, Галичі, Кам’янці та Львові.

На жаль, первісний архів Успенського Крилоського і Святоюрського владичих дворів, як і інших церковних інституцій Галицької (Львівської) єпархії XII – першої половини XVII ст., не зберігся, за винятком окремих матеріалів (переважно це витяги і копії)⁴⁹. Брак такого комплексу документів, як зауважив В. Кметь, дає змогу “лише фрагментарно відтворити окремі питання пастирської діяльності духовенства, церковного судівництва, особливості здійснення релігійних практик у єпархії загалом і по парафіях зокрема”⁵⁰. Значною мірою до такого невідрадного стану спричинилися стихійні лиха (зокрема пожежа міста 1672 р.) та тогочасні військово-політичні події. Як скаржився владика Арсеній (Желиборський) у протестації Львівському городському суду, під час штурму татарськими загонами в 1648 р. Святоюр-

уніатської церкви – джерельна база дослідження краєзнавства Правобережжя XVI–XVIII ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – 2003. – Т. 10. – С. 12–16; його ж. Радомишльський архів уніатських митрополитів // Записки НТШ. – 2000. – Т. 240. – С. 72–85.

⁴⁹ На цю обставину звертає увагу, зокрема, відомий дослідник державних територіальних структур Галицької Русі доби Середньовіччя Анджей Янчек: “Руська держава залишила по собі головним чином літописну спадщину, для наших наукових зацікавлень мало придатну; натомість не створила канцелярійної продукції: документів беззапечної автентичності, фіскальних, судових, церковних джерел, котрі дали б змогу проникнути в територіальні структури держави чи Церкви” (*Janeczek A. System grodowo-terytorialny Rusi halickiej w źródłach późnego średniowiecza // Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej: Spotkania Bytomskie I. – Wrocław, 1993. – S. 144.*)

⁵⁰ *Кметь В.* З історії дослідження Львівської єпархії XVI – початку XVII ст. за матеріалами фондів ЦДІАЛ України // Студії з архівної справи та документознавства. – 2003. – Т. 10. – С. 109.

ської гори єпархіяльний архів, владичі літургійні шати та церковне опорядження, що зберігалися в катедрі, були частково втрачені⁵¹.

У 50-х –70-х роках XVIII ст. частина актів єпархіяльного архіву тимчасово перебувала в “резиденції препозитури міської [Успенської] церкви” львівського офіціала Антонія (Левинського), який використовував їх у судових процесах Святоюрської катедрі та своїй адміністративній діяльності. Згідно з розпорядженням владики Петра Білянського, після смерті Левинського ці документи (14 томів актових книг консисторії, протоколи генеральних візитацій, реєстри парафіян тощо за 1681–1778 рр.) в червні 1791 р. були описані успенським священиком Іваном Горбачевським і повернуті до єпархіяльного архіву⁵². У лютому 1795 р. з Перемишльської греко-католицької консисторії сюди ж надійшли документи парафіяльних і деканатських урядів Городоцького, Сколівського і Стрийського намісництва, які в 1786–1787 рр. опинилися під контролем львівських владик (зокрема книги візитацій місцевих церков, збірка ерекційних грамот і презент, матеріали церковної статистики, акти окремих церков і т. д.)⁵³. Унікальний опис Львівського єпархіяльного архіву “Archivum Dioecesanum Actorum Episcopatus Leopoliensis, Halicien[sis], et Camenecen[sis]” за 1795–1798 рр.⁵⁴ доводить, що, попри політичні катаклізми та церковно-адміністративні реорганізації Львівської єпархії й Галицької митрополії, це документальне зібрання до сьогодні залишилося фактично у своєму первісному складі.

Львівський єпархіяльний архів другої половини XVII – XVIII ст. утворений з чотирьох основних частин⁵⁵:

– архів надвірної й задвірної канцелярії владик (*acta episcoporum, acta episcopalia*), очолюваної канцлером (печатником), що охоплює: а) акти пастирсько-адміністративної діяльності місцевих архієреїв; б) офіційну й приватну кореспонденцію (одна зі збірок таких листів виявлена в НМЛ⁵⁶); в) маєткові справи (*bona episcopalia, bona episcopatus*)⁵⁷ і фіскальні записи (“касові підручні книги канцелярії львівського єпископа”; віднайдено чорнові записи за 1757–1778 рр. і чистові – за 1760–1792 рр.⁵⁸);

⁵¹ НМЛ. – Ркл-741. – Арк. 29–29зв.

⁵² Acta Consistorii Generalis Ritus Graeci Leopoliensis ab a. 1710 specificata d. 25 junii 1791 // ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 141. – Спр. 527. – С. 5–6.

⁵³ Там само. – С. 9–10, 15–19.

⁵⁴ НМЛ. – Ркл-182. – Арк. 17–20зв.

⁵⁵ Ця класифікація джерел спирається на дослідження: *Librowski S. Źródła do wewnątrznych dziejów Kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. – 1963. – Т. 7. – С. 80–87; Olczak S. K. Kancelarie kościelne w okresie staropolskim // Ibidem. – 1995. – Т. 64. – С. 15–24; Wyczański H. E. Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych. – Kalwaria Zebrzydowska, 1989. – С. 227–231, 234–246.*

⁵⁶ НМЛ. – Ркл-525; Ркл-734. – Арк. 1–179.

⁵⁷ Див., напр., акти судового процесу 1749–1751 рр. за спадщину Атанасія (Шептицького): Там само. – Ркл-110. – Арк. 1–29.

⁵⁸ Там само. – Ркл-145. – Арк. 1–152; Ркл-146. – Арк. 1–144 (чистова копія чорнової книги Ркл-145).

- архіви консисторій (*acta consistorii, acta officialia*), які акумулюють судові й адміністративні акти офіціалів у межах певного крилосу-офіціалату;
- архів Святоюрського катедрального крилосу (протоколи засідань (*acta capituli, acta actorum capituli*), маєткові справи, богословсько-канонічний трактат “Основи відродження капітул” 1771–1816 рр.⁵⁹ тощо);
- тематичні збірки документів з організаційних питань⁶⁰.

Документи Львівського єпархіального архіву представлені насамперед книгами вписів, які за формою записів поділяються на чорнові (*protocollum*) і чистові (*inducta*). До книг єпископських актів (*matricula, acta episcopalia, acta actorum episcopaliū*), що трактувалися правлячими архієреями як приватна власність, перш за все належать: 1) протоколи генеральних візитацій 1726–1727, 1730–1733, 1738 (надзвичайної), 1738–1744, 1746–1748, 1753–1757, 1758–1765, 1771–1772, 1782–1785 і 1789–1793 рр.⁶¹; 2) книги понтифікальних чинностей (*libri functionum pontificalium*) владик Атанасія (Шептицького) (за 1729–1743 рр.) і Петра Білянського (за 1781–1790 рр.); 3) книги впису ерекційних і фундаційних привілеїв для парафій і монастирів та презентаційних грамот кандидатам на священство (*Libri beneficiorum*)⁶² (збереглися одна книга бенефіціїв за 1752–1765 рр.⁶³, що містить 1445 облят ерекційних привілеїв і презент, та журнал реєстрації актів, уписаних протягом 1731–1785 рр. у книги бенефіціїв Львівської єпархії⁶⁴); 4) книги висвячених кліриків (найдавніша з них фіксує святительські чинності Йосифа (Шумлянського) та Юрія (Винницького) за 1668–1710 рр.⁶⁵, дві наступні містять записи за 1730–1747 рр. та 1752–1779 рр.⁶⁶); 4) пастирські листи, повчання, послання й адміністративні розпорядження (вперше в окрему

⁵⁹ Там само. – Ркл-101. – Арк. 1–22 (Fundamenta Resustitali Capituli Leopoliensis Rutheni).

⁶⁰ Напр., збірка скарг руського єпископату апостольському нунцієві у Варшаві про переслідування уніатів (Там само. – Ркл-174. – Арк. 1–16).

⁶¹ Їхній докладний кодикологічний опис опубл. у: *Скочиляс І.* Генеральні візитації Київської унійної митрополії... – Т. 2. – С. LXX–CXV.

⁶² Найдавніша для Київської унійної митрополії книга бенефіціїв, що провадилася в консисторії Луцько-Острозької єпархії (із вписами близько тисячі презент і фундушів за 1732–1748 рр.), зберігається у: Державний архів Волинської області. – Ф. 382. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 1–1124. Нещодавно на це архивне джерело звернув увагу: *Довбищенко М.* Документи Державного архіву Волинської області до історії Луцької уніатської єпархії у XVIII ст. // *Архіви України.* – 2005. – № 4. – С. 147–149.

⁶³ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 9. – Спр. о/н-778. – Арк. 1–1108.

⁶⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 1.

⁶⁵ НМЛ. – Ркк-89. Метрику висвячених священників Львівської єпархії як історичне джерело вперше використав: *Бабій Ю. Я.* Вістки про священників Войнилівського намісництва в 1667–1708 рр. // *Нива.* – 1938. – Ч. 10. – С. 372–374; *його ж.* Вістки про священників Долинщини та Калущини в т. зв. Метриці рукоположених Єпископа Йосифа Шумлянського // Там само. – Ч. 7–8. – С. 263–270.

⁶⁶ НМЛ. – Ркл-79. – Арк. 1–356; Ркл-80. – Арк. 1–475.

книгу ці *acta episcopalia* були виділені у 1730–1733 рр.⁶⁷); 5) документація політичного характеру (*acta publica*).

Актові книги консисторій

В актові книги консисторій уписували номінації на церковні уряди, надання духовної й адміністративної юрисдикції, полагодження поточних єпархіальних справ, розпорядження щодо діяльності парафіяльних церков, братств, шкіл, диспензи в матримоніальних справах, накладення церковних кар і вироків, уписи (обляти) документів духовної та світської влади. Собор Львівської єпархії 1793 р. вимагав від урядників унійних консисторій провадження таких “протоколів справ”: “1) милостивих; 2) правних; 3) усіх інших розпоряджень; 4) повідомлень-інтиматів крайових та єпархіальних властей; 5) вписів безкоштовних справ”⁶⁸. Натомість “Регламент” Петра Білянського 1793 р. передбачав наявність п’яти типів документації, за яку персонально відповідали консисторські писарі: 1) книги вписів актів у неконфліктних справах (“книги ласк” – “akta łaskawe”); 2) книги вписів правових актів (“akta prawne”); 3) книги протоколів рішень консисторії (“protokół wszystkich rekursov i rezolucyi na pismie danych”); 4) книги протоколів розпоряджень державної та духовної влади (“protokół wszystkich intymatow rządu krajowego i rozkazow pasterskich”); 5) книги протоколів поточних справ консисторії (“wokanda, czyli protokół spraw ze wszystkich terminalnosci wynikających”)⁶⁹.

Акти офіціальських консисторій зазвичай фіксувалися в книгах уписів (*acta officialia, acta consistorii, libri consistorii*). У Львівській єпархії початково ці книги укладали за хронологічним принципом. Їхньою особливістю було переважання справ, пов’язаних з діяльністю інституту духовного суду, очолюваного єпископом. Найдавніші актові книги владичого двору⁷⁰ (“Protocolium Spraw Duchownych w Sądach Konsystorskich Ritus Graeci Episkopskich Lwowskich”) містять протоколи засідань і декрети духовного суду (за 1668–1674 рр., 1681–1718 рр. (серія з 8-ми книг чорнових записів у “дудку”), 1681–1685 рр., 1700–1703 рр., 1708–1731 рр., 1710–1719 рр., 1710–1731 рр.⁷¹), а також матеріали виїзних засідань, досудових розслідувань і фасцикули актів духовного суду за 1706–1721 рр., 1722–1735 рр., 1743–1786 рр.

⁶⁷ Там само. – Ркл-83. – С. 1–276.

⁶⁸ Цит. за: Собори Львівської єпархії... – С. 356, 358.

⁶⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201. – Оп. 46. – Спр. 1404. – Арк. 1.

⁷⁰ Див. про них: *Павлишин А.* Книги духовного суду як джерело вивчення історії монастирів Львівської єпархії в часи владцтва Йосифа Шумлянського (1668–1708) // *Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów / Pod red. H. Solowij. – Lublin, 2004. – Т. 2. – S. 103–108.*

⁷¹ НМЛ. – Ркл-58/1-8. – Арк. 1–645; Ркл-59. – Арк. 1–93; Ркл-60. – Арк. 1–69; Ркл-61. – Арк. 1–89; Ркл-62. – Арк. 1–43; Ркл-82. – Арк. 1–184; Ркл-151. – С. 1–116.

та 1747–1791 рр.⁷². У цей час уже існувала практика перенесення чорнових записів у чистові книги-індукти. Так, у рукописі Ркл-210 (“Prothocolow Protestacyi y Innych Transakcyi do Sadow Episkopskich Kathedralnych Lwowskich zachodzących” за 1708–1731 рр.) знаходимо чистові записи за 1710–1721 рр., виконані з чорнових актів у Ркл-60 і Ркл-62⁷³. З початку 30-х років XVIII ст. у генеральній консисторії на Святоюрській горі книги зазвичай провадилися за тематичною ознакою, осібно формувалися книги декретів у судових справах (*acta actorum*), книги вироків (*acta sententiarum*), книги у неконфліктних справах (*acta obligationum*), книги уділених єпископом “ласк” (надання диспенз, дозволів, номінацій тощо) (*acta gratiosa*). Перша книга “ласк” з’явилася в єпископській канцелярії у 1737–1741 рр. (“Expeditiones Variarum”)⁷⁴, і з того часу цей тип книг писарі вели окремо (1741–1742 рр. (копії актів), 1742–1748 рр., 1752–1764 рр., 1752–1779 рр. (чорнові записи) і 1779–1788 рр.⁷⁵). Окрім переважаючих диспенз від кровної спорідненості при укладенні шлюбів, у “книгах ласк” виявлено сотні реєстрових уписів “інструментів” львівських владик на посвячення вівтарів, каплиць, монастирів і парафіяльних храмів, актів про номінацію й переміщення єпархіальних урядників, дозволів на обсадження церковних бенефіціїв, різноманітних інструкцій й “ординацій” в адміністративних і душпастирських справах, отримання презент та інсталяційних грамот. Однак найвартіснішими записами є обляти або ж реєстри пастирських листів і послань львівських владик і київських митрополитів, більшість з яких не збереглися у формі стародруків чи рукописних формулярів.

Функції *Львівської генеральної консисторії* були тісно поєднані зі Святоюрським владичим двором (“curiae episcopalis et consistorii generalis Leopoliensis”). Відповідно, в актових книгах консисторії подавалися матеріали, пов’язані з діяльністю єпископів. Прикладом такого подвійного характеру актів Львівської консисторії є консисторська книга Ркл-86 із записами з 1749–1756 рр.⁷⁶. Більшість з них – це протоколи засідань і декрети духовного єпископського суду⁷⁷. Водночас у книгу вписувалися акти висвячення Левом (Шептицьким) у 1749–1750 рр. священників (“Acta Episcopalia Leopoliensia seu Liber Metrices Ordinatum”)⁷⁸, презенти й ерекційні грамоти для унійних парафій (“Acta Consistorialia Inductarum Praesenta[ti]onu[m] ac

⁷² Там само. – Ркл-175. – Арк. 1–298; Ркл-176. – Арк. 1–324; Ркл-717. – Арк. 1–227; Ркл-718. – Арк. 1–422.

⁷³ Там само. – Ркл-210. – Арк. 1–90.

⁷⁴ Там само. – Ркл-71. – С. 1–170.

⁷⁵ Там само. – Ркл-72. – Арк. 1–8; Ркл-74. – Арк. 1–72; Ркл-75. – Арк. 1–143; Ркл-76. – Арк. 1–264 (див. також записи за 1762–1779 рр. у: там само. – Ркл-78. – Арк. 1–51); Ркл-77. – Арк. 1–146.

⁷⁶ Там само. – Ркл-86. – Арк. 1–754.

⁷⁷ Там само. – Арк. 2–689.

⁷⁸ Там само. – Арк. 690–697зв.

Erectionum Anni Domini 1750”)⁷⁹ та акти типу “Книги ласк” (“Acta Expeditionum gratiosarum”), що видавалися під час адміністрування Львівською єпархією перемишльського владики Онуфрія (Шумлянського) і в перший період пастирства Лева (Шептицького)⁸⁰. Актіві книги Львівської генеральної консисторії (“Acta Consistorii Leopoliensis”) та владичого двору (“Acta Curiae Episcopalis Leopoliensis”) збереглися за 1736–1740 рр., 1739–1745 рр., 1741–1749 рр., 1750–1752 рр., 1752–1779 рр., 1779–1786 рр.⁸¹

Вірогідно, у *Бережанській крилоській (офіціалській) консисторії* (“Actorum Officii Brzezanensis”, “Protocollum Actorum Officii Brzezanensis”) провадилися щонайменше дві актові книги, однак до нашого часу дійшла тільки одна з них – за 1763–1787 рр.⁸². Канцелярія *Галицької крилоської (офіціалської) консисторії* розпочала укладати книги протоколів засідань і декретів не пізніше 1736 р. Усього відомо вісім актових книг (їхня типова назва – “Acta Consistorii Haliciensis, tam Decreta varia, Protestationes, Inscriptiones recognitas, et oblatas, quam Literas universales Innotescentiales, in materiis de Praeceptis Dei et Ecclesiae, tum Constitutionibus Synodalibus, Provincialibus et Diecaesanis”⁸³). Одна з них містить чорнові записи й фасцикули консисторії (Ркл-69), решта сім є чистовими книгами⁸⁴. Записи охоплюють півстолітній відрізок часу – 1736–1787 рр., за винятком короткого періоду вакантності Львівського владичого престолу (1779–1781), коли обов’язки адміністратора єпархії виконував Петро Білянський. Окрім декретів і протоколів засідань духовного суду, трапляються також уписи презент коляторів парафій⁸⁵, пастирські розпорядження (“інструменти”) щодо заснування нових храмів⁸⁶, облятів протоколів візитацій окремих

⁷⁹ Там само. – Арк. 698зв.–739.

⁸⁰ Там само. – Арк. 740–752зв.

⁸¹ Там само. – Ркл-63 – Арк. 1–453. (Див. також записи за 1737–1739 рр.: Там само. – Ркл-73. – Арк. 1–83; Ркл-64. – Арк. 1–330; Ркл-65. – Арк. 1–160; Ркл-66. – Арк. 1–800). Чорнові записи протоколів засідань згодом начисто переписані у такі консисторські книги: 1752–1760 рр.: Там само. – Ркл-67. – Арк. 1–664; 1761–1772 рр.: Там само. – Ркл-68. – Арк. 1–720; 1757–1773 рр.: Там само. – Ркл-87. – Арк. 1–898; 1770–1774 рр.: Там само. – Ркл-93. – Арк. 1–319 і 1775–1779 рр.: Там само. – Ркл-94. – Арк. 1–304; Ркл-85. – Арк. 1–1002; Ркл-89. – Арк. 1–290.

⁸² Там само. – Ркл-96. – Арк. 1–392. Тривалий період Бережанську консисторію очолював офіціал Андрій Липницький, львівський катедральний кустош і зарваницький парох, натомість за діловодство відповідав консисторський писар із Зарваниці, священник Петро Літинський (дані 1773 р.) (Там само. – Арк. 150зв., 180).

⁸³ Саме такий заголовок має книга: Там само. – Ркл-84. – Арк. 99.

⁸⁴ Там само. – Ркл-69. – Арк. 1–302; Ркл-70. – Арк. 1–159; Ркл-84. – Арк. 1–338; Ркл-88. – Арк. 1–331; Ркл-90. – Арк. 1–352; Ркл-91. – Арк. 1–493; Ркл-92. – Арк. 1–445; Ркл-95. – Арк. 1–273.

⁸⁵ Там само. – Ркл-84. – Арк. 67зв.–68зв. (презента 1741 р. для Комарівської церкви).

⁸⁶ Там само. – Арк. 124зв.–125 (розпорядження від 20 вересня 1745 р. про закладення “нової церкви на новому ґрунті” в с. Прислупах Калуського староства).

церков⁸⁷. Деякі актові книги, як-от Ркл-88 (“Acta expeditionum Gratosarum Consistorii Haliciensis”), фіксують рішення у неконфліктних справах, – переважно це диспензи на одруження тим парафіянам, котрі мали канонічні перешкоди до шлюбу через кровну спорідненість⁸⁸.

Кам’янецька унійна консисторія. Найбільших втрат зазнав архів Кам’янецької консисторії, що початково зберігався у Святотроїцькому василіанському монастирі, а у 80-х – 90-х роках XVIII ст. – при катедрі Св. Йоана Хрестителя. Після офіційної ліквідації унії на Правобережній Україні цей архів перейшов до православної духовної консисторії, а в третій чверті XIX ст. був переданий Історико-статистичному комітету⁸⁹. “Опись архива Под[ольского] Цер[ковного] Ист[орико]-Арх[еологического] Общ[ества]”, підготовлена між 1903 і 1914 рр. Юхимом Сіцинським, дає досить повне уявлення про видовий та кількісний склад матеріалів Кам’янецької унійної консисторії, що були найціннішою частиною збірок Давньосховища⁹⁰. За походженням це: 1) оригінальні візитаційні книги консисторії за 1739–1790 рр., деканатських архівів і візитаційні збірники; 2) актові книги Кам’янецької унійної консисторії за 1732–1754 рр.; 3) інші документи консисторії (книга бенефіціїв за 1751–1763 рр., збірники ерекційних грамот і презент та грамот висвячення за XVIII ст.); 4) архіви василіанських монастирів (Барського, Сатанівського, Святотроїцького в Кам’янці-Подільському, Шаргородського та ін.); 5) матеріали церковної статистики (реєстри парафіян церков Кам’янець-Подільського намісництва 1766 р., сумарій церков і бенефіціїв Кам’янецького крилосу 1790 р.); 6) листування; 7) метричні книги.

3. Видова і тематична характеристика джерел

Джерела з історії Галицької (Львівської) єпархії XII–XVIII ст. типологічно (тобто вони однаковим способом кодують і зберігають інформацію, але мають відмінності в походженні, ознаках і формах⁹¹) поділяються на: 1) *писемні*, 2) *пам’ятки матеріальної культури* (археологічні, зображальні)⁹²

⁸⁷ Там само. – Ркл-95. – Арк. 220–222зв. (Ingrossatio visitationis generalis ecclesiae Kunisoviensis 1754).

⁸⁸ Там само. – Ркл-88. – Арк. 301–307зв.; Ркл-91. – Арк. 484–487.

⁸⁹ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. Р-3333. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 3. Див. також статтю: *Яворовский Н.* Перевозка архивов и ценного имущества духовного ведомства из г. Каменца в более отдаленные от границы места в 1854 году из опасения войны с Австрией // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1911. – Вып. 11. – С. 385–386, 390.

⁹⁰ ДАХО. – Ф. Р-3333. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1–5, 16–17зв., 22, 23зв. Перелік найважливіших документів архіву Кам’янецької консисторії наведено у: Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец-Подольск, 1889. – Вып. 4. – С. 28, 46–48.

⁹¹ Див.: *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України. – Львів, 1999. – С. 8–11.

⁹² Зображальними джерелами вважаємо храмові ікони, написи та графіті, фрески, мозаїки, портрети представників духовенства, особові герби й печатки руського спископату та ін.

та речові⁹³), 3) *картографічні й інші географічні матеріали*⁹⁴. Найважливіше значення мають писемні джерела, котрі за повторюваністю інформації є одиничними чи масовими (відрізняються ординарністю походження й однорідністю змісту, хоч і мають відмінні кількісні показники). Джерельна евристика, а також аналіз матеріалів інституційного походження дали підстави виокремити п'ять основних видів писемних джерел, що характеризуються однаковістю своєї форми: а) *актові*; б) *канонічні й богословські*; в) *епістолярні*; г) *наративні*; ґ) *літургійні*.

Першорядне значення мають *актові джерела*. До цієї групи документів належать: 1) акти духовних судів; 2) протоколи засідань і декрети митрополітової й владицих консисторій; 3) патріарші грамоти та папські бреве й булли; 4) пастирські листи, послання й розпорядження (“універсали”⁹⁵) київських митрополитів і галицьких (львівських) владик; 5) фундаційні привілеї й уставні грамоти київських (Володимира Великого і Ярослава Мудрого) і галицько-волинських князів⁹⁶, польських королів й австрійських монархів, сеймові конституції; 6) презенти ктиторів (коляторів) монастирям і церквам, презенти окремим кандидатам на обсадження парафіяльних

⁹³ До них відносимо архітектурні споруди (катедральні собори, монастирі, парафіяльні храми), елементи літургійного опорядження християнських святинь, предмети літургійного культу (зокрема антиминоси), священничий одяг тощо.

⁹⁴ Див. докладніше: *Дністрянський М. С.* Вступ до історичної географії України: Цикл лекцій. – Львів, 2007. – С. 16–25. Зокрема, допоміжну роль у реконструкції адміністративного устрою Галицької (Львівської) єпархії відіграють видані нещодавно “Національний атлас України” (К., 2007) та “Атлас” організаційних структур Римо-католицької церкви у Речі Посполитій XVIII ст. (містить картографію кордонів і теренів Баківської, Кам’янецької, Львівської, Луцької та Перемишльської дієцезій, повністю чи частково розташованих на канонічній території Галицької (Львівської) єпархії: *Litak S.* Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. – Lublin, 2006. – S. 139–147 (mapy XXII–XXX)).

⁹⁵ Підставою для класифікації *універсалів* – загальної назви широкої палітри актів, які продукувалися королівською, єпископською та намісницькими канцеляріями, стали диспонент документа та його адресат. За актом, що був виданий королівською канцелярією й адресувався певній особі, залишено його самоназву – універсал. Натомість розрізнено документи, які проголошувалися від імені єпископа. Якщо такий документ адресувався певній особі чи інституції й мав, таким чином, обмежену юридичну силу, то його названо *пастирським листом*. Якщо ж він призначався для широкого кола духовенства та вірних (часто – усім мирянам і клірові єпархії), тоді його трактовано як *пастирське послання*.

⁹⁶ Серед кільканадцяти відомих на сьогодні грамот князя Лева Даниловича для церковних інституцій Галичини практично всі (11) є фальсифікатами, до того ж вони стосуються майже виключно матеріальних основ функціонування місцевої Православної церкви (*Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 31–42). Див. також: *Пашин С. С.* Червонорусские акты XIV–XVI вв. и грамоты князя Льва Даниловича. – Тюмень, 1996. – С. 31–101.

урядів⁹⁷; 7) заповіти духовних і світських осіб; 8) протоколи генеральних (єпископських), монастирських і намісницьких візитацій; 9) діяння й конституції (правила, устави, “constitutio episcopales”, “konstytucye pasterskie”, “ustawy dyecezalne”) провінційних і єпархіальних соборів; 10) інвентарні описи й люстрації релігійних установ і церковних бенефіціїв⁹⁸ та королівських і приватновласницьких маєтків XVI–XVIII ст. (в яких фіксуються “попи” і руські храми⁹⁹); 11) реєстри подимного й поголовного податків, що укладалися на основі свідчень (юраментів) заприсяжених духовних осіб; 12) книги гродських і земських судів Брацлавського, Подільського і Руського воєводств та магістратів міст.

Наступну групу формують *канонічні пам’ятки* Руської церкви й Галицької (Львівської) єпархії зокрема, котрі визначали тогочасну еклезіальну самосвідомість (Кормчі книги (Номоканони), компендіуми церковних актів, богословські трактати “Зерцало богослов’я” 1680 р., “Метрика” Шумлянського 1687 р., підручник пастирського богослов’я “Казуси” Лева (Кишки) 1722 р., “Богословіє нравоучительне” середини XVIII ст., праця Тимофія (Щуровського) “Право канонічне” 1792 р. тощо.

Третю групу документів складають *епістолярні джерела* (приватне й офіційне листування та супліки ієрархів, інших представників духовенства, державних органів влади та світських осіб¹⁰⁰). До четвертої ввійшли *нара-*

⁹⁷ Окрім уже згадані “Книги бенефіціїв” за 1752–1765 рр., збереглися інші численні збірки презент з часу єпископства Атанасія (Шептицького), Лева (Шептицького) та Петра Білянського (НМЛ. – Ркл-489. – Арк. 1–83; ЦДІА України у Львові. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 2490; Ф. 201. – Оп. 1).

⁹⁸ Див., напр., інвентарні описи собору Св. Юра у Львові за 1708 та 1719 рр.: *Registr ozdoby w cerkwi katedralnej spisany* // ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – МВ-129. – Арк. 1–61.

⁹⁹ Регестовий опис матеріалів люстрацій, що стосуються теренів сучасної України, опубл.: Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст.: Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / Уклала Р. Майборода. – К., 1999. Див. також: *Боряк Г. В.* Ревізія та люстрації українських староств кінця XV – середини XVI ст. (в аспекті історико-географічної джерельної цінності) // *Географічний фактор в історичному процесі.* – К., 1990. – С. 148–149; *Chlapowski K., Dygdała J.* *Prace edytorskie nad lustracjami dóbr królewskich XVI–XVIII w. po półwieczu* // *Studia Źródłoznawcze.* – 2005. – Т. 43. – С. 161–171.

¹⁰⁰ З багатой епістолярної спадщини духовенства і церковних інституцій Львівської єпархії частково опубліковане перш за все листування з Римським Апостольським престолом у XVIII ст. її владик (*Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)* / Ed. A. G. Welykyj, P. B. Pidrutchnyj. – Romae, 1972–1981. – Vol. 1–5; *Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskyi, metropolitae kioviensis catholici (1780–1788)* / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1965; *Epistolae Josephi Velamin Rutskyj, metropolitae kioviensis catholici (1613–1637)* / Ed. T. Haluščynskyj, A. G. Welykyj. – Romae, 1956; *Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckyj, Floriani Hrebnyckyj 1714–1762* / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1959; *Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Raphaelis Korsak, Antoni Sielava, Gabrielis Kolenda (1637–1674)* /

тивні пам'ятки – єпархіальна хроніка другої половини XVII ст., щоденники та книги понтифікальних чинностей львівських унійних владик XVIII ст., панегірики, “Метрика” Святоюрського монастиря другої половини XVIII ст., а також літописи й хроніки XII–XVII ст. *Літургійні джерела* (за класифікацією Василя Ульяновського, “спеціальні джерела”) формують п'яту групу, до якої віднесено передовсім богослужбові книги, катедральні, монастирські й храмові пом'яники та покрайні записи релігійного змісту.

З огляду на важливість і масовість, докладніше розглянемо документи церковного походження, натомість з-поміж світських джерел звернемо увагу лише на ті їхні різновиди, які є найвартіснішими для розкриття досліджуваної тематики (більшість з них досі фактично ще не введені до наукового обігу): 1) канонічно-юридичні збірники; 2) пом'яники і покрайні записи в богослужбових книгах; 3) пастирські листи, послання і повчання; 4) наративні джерела (зокрема Святоюрську “Метрику” та єпархіальні хроніки); 5) актові книги градських і земських судів та магістратів.

Канонічно-юридичні збірники

Упродовж XVIII – початку XIX ст. канцеляристами Святоюрського владичого двору було укладено декілька канонічно-юридичних збірників (копіаріїв документів), що відображають різні етапи інституційного розвитку Львівської єпархії та історично-єклезіальну пам'ять місцевої духовної еліти. Невеликі за обсягом кодекси Ркл-138 і Ркл-915 мали обмежене функціональне використання й постали у зв'язку з необхідністю захисту унійною ієрархією прав і привілеїв Руської церкви у Речі Посполитій 60-х років XVIII ст.¹⁰¹. Натомість збірник Ркл-741 з'явився у 70-х роках того ж століття під час судового процесу за повернення духовних бенефіціїв Успенської катедри у Крилосі, Підгородді й Перегінську¹⁰². Інші два копіарії були виготовлені у 1806–1807 рр., для представлення австрійським урядникам і Римській курії юридичних аргументів щодо доцільності відновлення Галицької митрополії¹⁰³. Ці збірники вартісні тим, що містять оригінали й копії низки публічно-правових актів, які визначали канонічний статус і матеріальне становище Галицького (Львівського) владичтва (фальсифікати грамот галицько-волинських князів XIII–XIV ст., королівські привілеї (зокрема фундація 1539 р.),

Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1956; *Epistolae metropolitaram kioviensium catholicorum: Theodosii Rostockyj, Heraclii Lisowskyj, Gregorii Kochanowicz, Josaphat Bulhak (1788–1838)* / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1980), представників чернецтва (*Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae* / Ed. A. G. Welykyj, P. B. Pidrutchnyj. – Romae, 1979. – Vol. 1–2) та письмові скарги, що надходили до Папської курії від духовних і світських осіб (*Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielorujae* / Ed. A. G. Welykyj. – Romae, 1960–1965. – Vol. 1–3).

¹⁰¹ НМЛ. – Ркл-138; Ркл-915.

¹⁰² Там само. – Ркл-741. – Арк. 1–42зв.

¹⁰³ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 141. – Оп. 1. – Спр. 492/III. – С. 1–51; Спр. 493/III. – С. 1–21.

сеймові конституції, інвентарні описи церковних маєтків і витяги документів з гродських і земських книг).

За своїм змістом, інформаційною насиченістю й унікальною тематичною палітрою документів істотне значення для студій правового становища місцевої Церкви та особливостей її організаційної структури має двотомна “Золота книга” Львівської єпархії середини XVIII ст., виявлена нещодавно у фондах НМЛ. Її наратив охоплює величезний хронологічний проміжок – від місії свв. Кирила і Методія й хрещення Русі св. Володимиром Великим до подій початку 1770-х рр.¹⁰⁴. Створення цього унікального кодексу пов’язане із реалізацією у 50-х – 70-х роках XVIII ст. владикою Левом (Шептицьким) програми з модернізації організаційних структур єпархії, що призвело до усунення від найважливіших церковних урядів монахів та тривалого конфлікту Святоюрського двору із Василіанським чином. Для наведення вагомих історично-канонічних аргументів на судовому процесі, що розпочався в 1751 р. і тривав декілька десятиліть, з ініціативи Лева (Шептицького) і було створено “Золоту книгу” Львівської єпархії¹⁰⁵.

Упорядником книги був уже згадуваний офіціал Антоній Левинський. Протягом 50-х – 70-х років XVIII ст. він ретельно збирав і систематизував документи¹⁰⁶, які стосувалися правового статусу владицтва загалом і його окремих інституцій – катедральних соборів, єпархіальних крилосів-капітул, парафіяльних церков і монастирів. Віднайдені офіціалом і його помічниками в архівах матеріали, укладені згодом у формі рукописних збірників (“манускриптів”) і реєстрів документів¹⁰⁷, і стали основою “Золотої книги”. Для створення наративної частини кодексу були використані також праця Кульчинського “Specimen Ecclesiae Ruthenae”, “Синопис” Інокентія (Гізеля), патріарші грамоти Єремії Траноса, діяння вселенських і помісних соборів, законодавство Латинської церкви (у т. ч. постанови Триденту) тощо. В упорядкуванні книги Левинському допомагав тогочасний писар Львівської ге-

¹⁰⁴ НМЛ. – Ркл-141; Ркл-142.

¹⁰⁵ Обидва томи кодексу названі автором “Золотою книгою” Львівської єпархії за аналогією із таким самим за значенням збірником привілеїв міста Львова, відомим як “Золота книга Львова”. (Див.: Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 11–12).

¹⁰⁶ Першим унікальну збірку “копіаріїв Левинського” виявив у львівському архіві: *Тимошенко Л.* Угода з Ватиканом чи з Польщею? // Пам’ять століть. – 1996. – № 3. – С. 113–120. Докладний аналіз цих матеріалів див. у: *Кметь В.* “Життєписи львівських єпископів грецького обряду” – пам’ятка української історіографії другої половини XVII ст. // *Lwów; miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaka.* – Kraków, 2002. – Т. 4. – С. 66–68; *його ж.* З історії дослідження Львівської єпархії... – С. 107–108.

¹⁰⁷ Антоній Левинський заповів свою збірку Успенській ставропігії, а в XIX ст. вона потрапила до колекції Антона Петрушевича, що тепер зберігається в “Архіві історії унії” ЦДІА України у Львові (*Кметь В.* “Життєписи львівських єпископів грецького обряду”... – С. 65–69), Відділі рукописів ЛННБ та НМЛ.

неральної консисторії Даниїл Верхратський. Він же й переписав зібрані матеріали з історії єпископства у два томи – Ркл-141 та Ркл-142. Щоправда, не всі документи, опрацьовані Левинським, увійшли до “Золотої книги” (поза її межами залишилися, зокрема, оригінал меморіалу єпископа Варлаама (Шептицького) 1712 р. до Римської курії про еклезіальний статус Львівського владичтва¹⁰⁸ та підбірка актів з історії Берестейської унії¹⁰⁹).

Том перший (Ркл-141) книги (“*Hic Liber continet acta Processus inter PP. Basilianes, Episcopum et Clerum Saecularum in Tribunali Sacrae Nunciaturae Varsaviensi ab Anno 1751 ad an[n]o 1773 agitati*”¹¹⁰) складається зі семи тематичних розділів. Перший з них – це протоколи судового позову світського духовенства Львівської єпархії проти Василіанського чину до Трибуналу Варшавської нунціатури від 4 січня 1751 р. (с. 1–12). Другу частину сформували акти процесу в цьому ж Трибуналі, що містять аргументи єпархіального кліру та монахів Святоюрського монастиря, подані у листопаді 1768 р. та в лютому і квітні 1769 р. апостольському протонотарієві (с. 12–45). У третю частину кодексу Ркл-141 вписано позови єпархіального кліру (с. 47–85), а також вибрані з різних джерел свідчення про правовий статус окремих духовних інституцій владичтва¹¹¹.

Найціннішою виявилася четверта частина книги, де наведено тексти документів з історії Львівської єпархії (с. 87–164), серед яких така унікальна пам’ятка, як хроніка “*Origo et Vita Episcoporu[m] Ritus Graeci Leopoliensium*” другої половини XVII ст. Наступна частина кодексу – це матеріали процесу в Трибуналі Варшавської нунціатури у січні й червні 1770 р.¹¹², де описано позицію святоюрських монахів (с. 165–204). Шоста частина Ркл-141 є копіарієм привілеїв¹¹³, куди були переписані королівські грамоти, папські булли, акти городських і земських судів, пастирські листи й послання руської ієрархії, маргіналії богослужбових книг та інші документи XV – першої половини XVIII ст. Останній розділ збірника акумулює укладені в липні–грудні 1770 р., січні–листопаді 1771 р. та в червні 1773 р. протоколи заяв і свідчень представників Покровської провінції (в т. ч. ігумена Святоюрського монастиря) проти світського духовенства Львівської єпархії. У цих мате-

¹⁰⁸ Документом перший зацікавився: *Кметь В.* “Життєписи львівських єпископів грецького обряду”... – С. 67–68.

¹⁰⁹ *Тимошенко Л.* Угода з Ватиканом чи з Польщею... – С. 115–116.

¹¹⁰ НМЛ. – Ркл-141. – С. 1–470.

¹¹¹ Зокрема, це витяги з ерекційного привілею Жигимонта I 1539 р. для Львівського єпископства, соборної грамоти Макарія (Гучапського) 1539 р. про фундацію єпархіального крилосу та її підтвердження митрополитом Макарієм у 1548 р., привілею короля Володислава IV з 1634 р. про право крилошан на адміністрацію вакантними єпископськими катедрами, заповіту владики Йосифа (Шумлянського) з 1707 р., постанов Львівської василіанської капітули 1739 р., уставної грамоти князя Лева для Успенської катедрі 1301 р., привілею короля Стефана Баторія з 1581 р. для крилошан Руської церкви, люстрації столових мастків Успенської катедрі 1617 р. тощо (НМЛ. – Ркл-141. – С. 60–80).

¹¹² Там само. – С. 165–204.

¹¹³ Там само. – С. 365–384.

ріалах ченці неодноразово вдавалися до історичних аргументів, доводячи свої права на посілости катедри¹¹⁴.

Том другий (Ркл-142) “Золотої книги” (“Processus Causa Cleri S[ecularum] PP. Basilia[norum]”)¹¹⁵ поділяється на три частини. Перша з них (с. 1–15) містить написану 1773 р. преамбулу (“Pro Memoria”) про початки християнства на Русі та довготривале перебування руського народу (охрещеного Володимиром Великим бл. 990 р. за грецьким обрядом) під духовною зверхністю царгородських патріархів до 1595 р.¹¹⁶ Далі йде розповідь про підготовку Берестейської унії та опис внутрішньої структури Київської митрополії. Наступна частина кодексу (с. 16–85) – це тематично укладений і прокоментований сумарій документів (отриманих від Львівської єпископської консисторії та Василянського чину) зі стислими історичними довідками про правовий і маєтковий статус Святоюрської, Успенської та Святотроїцької кафедр (охоплює актові й наративні джерела XIII–XVIII ст.). Тут також знаходимо вартісні дані про українську духовну еліту (крилошан, офіціалів, урядників консисторії, парафіяльних священників), пов’язану із владицими соборами. В окрему тематичну групу (с. 53–85) виділено матеріали, що відображають генезу інституту єпархіального крилосу в Руській церкві загалом і Львівській єпархії зокрема. Третя частина кодексу Ркл-142 є копіарієм документів (“Summarium Documentum”), в якому наведено повний зміст чи витяги з багатьох важливих матеріалів з історії Галицького (Львівського) владництва (с. 89–262).

Літургійні тексти

Пом’яники (синодики) – книги, в яких вписували імена померлих для проголошення молитов за прощення їхніх гріхів і спасіння в Царстві Божому. Ці записи засвідчували ставлення людини до смерті та християнську турботу про спасіння душі покійних рідних і близьких¹¹⁷. Нами використа-

¹¹⁴ Там само. – С. 385–470.

¹¹⁵ Там само. – Ркл-142. – С. 1–262.

¹¹⁶ Там само. – Ркл-142. – С. 1.

¹¹⁷ Див. характеристику цього виду церковного джерела: *Голубев С.* Древний помянник Киево-Печерской Лавры // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. – 1892. – Кн. 6. – Отд. 3. – С. I–XIV, 1–88; *Конев С. В.* Синодиколия. – Ч. 1: Классификация источников // Историческая генеалогия. – Екатеринбург, 1993. – Вып. 1. – С. 7–14; *Кузьмук О. С.* Поменники у фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // Могилянські читання 2002 року: Зб. наук. праць: Музейна справа в Україні на зламі тисячоліть. – К., 2003. – С. 268–269; Поменник Софії Київської: Археографічна публікація рукописної пам’ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / Упор. і вступ. ст. О. Прокоп’юк. – К., 2004. – С. 5–19; Словарь книжников и книжности древней Руси. – Л., 1989. – Вып. 2. – Ч. 2. – С. 339–340; *Тимошенко Л.* Пом’яник дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2002. – Вып. 6. – С. 521–533; *його ж.* Пом’яник дрогобицької церкви Св. Трійці // Там само. – 2001. – Вып. 5. – С. 276–309.

но три найбільш важливі для висвітлення теми синодики – Львівського Святоюрського монастиря і катедри 1721–1773 рр. (збереглися два його списки в редакції кінця XVIII – початку XIX ст.) із поминанням “д[8]шъ бл[а]женныхъ ктиторовъ и прочіихъ православныхъ хр[и]стіанъ, зде лежащихъ и зде оуписанныхъ с[в]я[т]ыя обители сея”¹¹⁸, Успенської ставропігійської церкви XVII–XVIII ст. та Введенської церкви у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври за 1654/55–1694 рр.¹¹⁹.

Наратив Святоюрського пом’яника містить унікальні свідчення про тривкість у Галицькій (Львівській) єпархії історичної пам’яті про “руську старовину”, в т. ч. княжих часів. Зокрема, “пригадування” традицій Галицько-Волинської держави знаходимо в главі “Поминаніє королей и кнѣзій”¹²⁰. На особливу увагу заслугоує літургійне поминання членів родини владики Йосифа (Шумлянського), братства ікони Теробовельської Богоматері, парафіян і ктиторів церкви Св. Юрія Побідоносця, а також австрійських і польсько-литовських монархів. Окрім того, у синодик вписували “Преос[в]ещенныхъ митрополитовъ и б[о]голюбивыхъ еп[иско]повъ лвовскихъ”, причому як православних, так і унійних¹²¹. Ці реєстри, з одного боку, увиразнюють тяглість локальної еклезіальної традиції й неперервність ієрархічного служіння місцевих владик, а з другого – підтверджують існування уявлень про єдину Київську митрополію “всієї Русі” та усвідомлення належності до неї Галицького (Львівського) єпископства.

Пом’яник Введенської церкви у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври (структурно поділяється на дві частини – “історичну” й “оригінальну”) вартісний тим, що вказує на тісні інституційні зв’язки Святоюрської катедри з Київською митрополією. Зокрема, йдеться про зростаючу роль Києво-Печерської лаври в духовному житті Львівської православної єпархії другої половини XVII ст., котру відвідували численні представники кліру, чернецтва і мирян з різних регіонів цього владичтва¹²². Натомість синодик Успенсько-ставропігійного братства, укладений не пізніше 70-х років XVIII ст., заслугоує на увагу перш за все згадуванням “Преосвященныхъ митрополитовъ и архієпископовъ нашихъ Кіевскихъ, православныхъ”, яким канонічно підлягали львівські владики, незалежно від їхньої конфесійно-юрисдикційної орієнтації на Царгород чи Рим¹²³.

¹¹⁸ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-354; Спр. МВ-430.

¹¹⁹ Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври: Публікація рукописної пам’ятки другої половини XVII ст. / Упор. та вступ. стаття О. Кузьмука. – К., 2007.

¹²⁰ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-354. – Арк. 7.

¹²¹ Там само. – Арк. 8–8зв., 14, 33.

¹²² Поменник Введенської церкви... – С. 35, 38, 46–58, 60–62, 64–65, 67–70, 72, 76–82, 86, 88–90, 92, 97, 99, 102–103, 107–108, 111–113.

¹²³ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1904. – Ч. 1. – Т. 12. – С. 481–482.

Спорадичні, але дуже вартісні згадки про священиків (попів) і намісників (протопопів) та храми і монастирі Галицької (Львівської) єпархії віднаходимо у *покрайніх записках*¹²⁴ на полях друкованих і рукописних богослужбових книг та збірників XVI–XVIII ст.¹²⁵. Вони дають змогу не тільки фрагментарно реконструювати парафіяльну мережу й намісницький поділ владицтва та локалізувати окремі чернечі обителі, але й у категоріях “ментальної географії” простежити зміну серед духовенства і мирян уявлень про територію єпархії як сакральний й адміністративний простір, а також на конкретних прикладах дослідити інтегрованість церковних структур у світський устрій¹²⁶.

Пастирські листи, послання та повчання

Джерела цього виду розкривають внутрішньоцерковні механізми організації Церкви і дають змогу з'ясувати духовні та практично-адміністративні мотивації діяльності владик. У ранньомодерний період пастирські листи й послання зазвичай називали збірним терміном “універсали” або ж “едикти” (“ѡнѡверсалъ”, “pasterski edykt”, “uniwersal”, “uniwersales”). Вони є масо-

¹²⁴ Див. інвентаризацію даних про рукописні пам'ятки, що, ймовірно, походять з теренів Галицької православної єпархії доби середньовіччя, у статті: *Фрис В.* Галицько-волинська книга XIII ст. // *Княжа доба: історія і культура* / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2007. – Вип. 1. – С. 211–232. Джерельне значення покрайніх записів розкривають: *Апанович Е. М.* Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // *История книги и издательского дела: Сб. науч. трудов.* – Л., 1977. – С. 22–52; *її ж.* Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // *Проблемы рукописной и печатной книги: Сб. статей.* – М., 1976. – С. 70–86; *її ж.* Рукописная светская книга XVIII в. на Украине: Исторические сборники. – К., 1983; *Дмитрієнко М. Ф., Войцехівська І. Н.* Маргіналії й маргіналістика // *Український історичний журнал.* – 1990. – № 3. – С. 41–53; *Петрушевич А. С.* Рассуждения о важности исторических записок и надписей jako источнике для нашей истории // *Научный сборник, издаваемый литературным обществом Галицко-Русской матицы.* – 1865. – Вып. 1. – С. 1–8.

¹²⁵ “У порівнянні з нечисленними для того часу внутрішньоцерковними джерелами подібного типу”, вони дали змогу Василеві Кметю виявити 1043 парафії Львівської єпархії станом на 60-ті – 80-ті роки XVI ст., проте ці дані ще потребують суттєвих доповнень (*Кметь В.* Львівська православна єпархія: короткий огляд історії // *Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату.* 2000 рік: Стат.-біограф. довідник. – Львів, 2000. – С. 21; *його ж.* Львівський єпископ Єремія (Тисаровський) у “Життєписах” сучасника // *Наукові зошити [Історичного факультету Львівського державного університету].* – 2001. – № 4. – С. 76).

¹²⁶ Переважно нами було використано опубліковані покрайні записи; див.: Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог. – Львів, 2007. – Т. 1: XI–XVI ст.; *Сецинский Е.* Музей Подольского церковного историко-археологического общества (быв. Древнехранилище Историко-статистического Комитета). – Каменец-Подольск, 1904. – Т. 1: *Опись старопечатных книг*; *Шамрай М.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2005.

вим історичним джерелом, оскільки видавалися великим накладом і поширювалися в численних списках у більшості парафій і намісництв, тому були добре відомі й коментовані вже у XVII–XVIII ст.¹²⁷. Другу вартісну підгрупу цієї документації складають пастирські повчання та проповіді. Своїми витоками традиція виголошувати “казання” сягає старокиївських часів. Збереглася низка таких повчань різних редакцій і списків, уписаних у Кормчі книги Київської митрополії, найдавніші з яких датуються не пізніше як кінцем XIII ст. Здебільшого вони мали характер службових інструкцій і коментували різні казуси канонічного права, а також морального богослов'я і парафіяльної практики. У Львівській єпархії лише деякі з промов владик були задокументовані та дійшли до наших днів. Найвідомішим з них є “Повчання” Йосифа (Шумлянського) 1687 р., укладене на основі настанов й особистого пастирського досвіду цього ієрарха¹²⁸.

Наративні джерела

Руські літописи та інші тогочасні писемні пам'ятки світського походження назагал обходять мовчанкою внутрішнє життя Православної церкви у Київській державі. Не є винятком у цьому плані, на жаль, і Галицько-Волинський літопис¹²⁹, який дуже фрагментарно відображає пастирську діяльність місцевих владик. За влучною характеристикою Теофіла Коструби, “до духовенства [літопис] ставиться з великою пошаною, але особливо-го зацікавлення церковними справами не виявляє”¹³⁰. Тому особливої ваги

¹²⁷ Частково пастирські листи й послання владик опубліковані автором у: Собори Львівської єпархії... – С. 133–172.

¹²⁸ Див. їхню єдицію: Там само. – С. 225–252.

¹²⁹ Зміст і структура цієї унікальної пам'ятки проаналізовані у працях: Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – К., 2002; *Генсьоровський А. І.* Галицько-Волинський літопис. Процес складання, редакції і редактори. – К., 1958. Окремі аспекти вивчення літопису відображені у статтях: *Котляр М.* До проблеми хронології Галицько-Волинського літопису // *Confraternitas*: Ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаевича [= Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Вип. 15]. – Львів, 2006–2007. – С. 73–81; *його ж.* Галицько-Волинський ізвод у колі давньоруських літописів // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 13–21; *його ж.* Усні джерела Галицько-Волинського літопису // Там само. – 2004. – № 1. – С. 3–11; *його ж.* Галицько-Волинская летопись: источники, структура, жанровые и идейные особенности // Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. ДГ. 1995 год. – М., 1997. – С. 80–165 (автор доводить, що у Галицько-Волинському князівстві літописання до початку XIII ст. було відсутнє, а в наступному столітті воно провадилось у формі окремих повістей). Загальну оцінку галицько-волинського літописання подано у статті: *Исаевич Я. Д.* Культура Галицько-Волинської Русі // *Вопросы истории*. – 1973. – № 1. – С. 98–101. Див. також контроверсійний за своєю науковою вартістю огляд: *Шеретюк Р.* Релігійні мотиви Галицько-Волинського літопису як вияв особливостей українського православ'я // *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. 2007 рік.* – Львів, 2007. – Кн. 1. – С. 923–928.

¹³⁰ Галицько-Волинський літопис / Перекл. і поясн. Т. Коструба. – Львів, 1936. – Т. 1. – С. 20.

набуває вивчення наративних джерел церковного походження, що представлені насамперед єпархіальними хроніками, “книгами діянь”, щоденниками владик і літописами. До найцінніших наративних пам’яток з історії Галицької (Львівської) єпархії належить “Метрика” Святоюрського монастиря, укладена у другій половині XVIII ст.¹³¹. Першим на це джерело звернув увагу Іван Крип’якевич, який зауважив, що “якась злочинна рука вирізала з рукопису картки, що відносилися до XIII–XIV ст.”¹³². Фактично “Метрика” є першою спробою духовного інтелектуального середовища, пов’язаного з владичим двором, систематизувати тогочасні джерела про Святоюрську катедру й монастир та відтворити у “довгому триванні” історію їхнього функціонування, особливо у XVI – першій третині XVIII ст. Ця наративна пам’ятка, акумулювавши (в перекладі на руську мову) низку вартісних актів з минулого єпархії, водночас містить оригінальні тексти про напівлегендарні обставини заснування монастиря Св. Юра, переліки його ігуменів й архімандритів, задокументовану діяльність місцевих ієрархів, опис тогочасних політичних та інших подій (переважно у Львові) тощо. З “Метрикою” фактологічно пов’язана “Книга діянь”, укладена близько 1770 р. одним з василіанських ченців Святоюрської обителі¹³³. Опис її історії тут доведено до 1729 р. (арк. 1–20), після чого йдуть хронікальні записи й обляти різноманітних документів (переважно це пастирські листи, цісарські патенти та розпорядження місцевої світської адміністрації, що стосувалися Василіанського чину) за 1778–1785 рр. (арк. 29–88зв.)¹³⁴. Як засвідчив текстологічний аналіз цього кодексу, його наратив кінця 70-х – першої половини 80-х рр. майже не інформує про внутрішнє життя обителі та катедри загалом.

З інших джерел церковного походження найістотніше значення мають дві хроніки Львівської єпархії – “Життєписи львівських єпископів грецького обряду” кінця XVII ст. та “Домашня історія” Петра Білянського 1779–1786 рр.¹³⁵. Єпархіальні щоденники-хроніки було звичною літературною традицією того-

¹³¹ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 70–70зв.

¹³² Крип’якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу // Записки ЧСВВ. – 1926. – Т. 2. – Вип. 1. – С. 82. Нещодавно науковий потенціал “Метрики” в контексті історичної архітектури Львова розкрив: Дуба Ю. Невикористані писемні свідчення про початки церкви Св. Юра у Львові // Вісник Львівського університету: Сер. “Мистецтвознавство”. – 2005. – Вип. 5. – С. 151–159.

¹³³ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 5. – Оп. 1. – Оссол.-2112. – Арк. 1–123 (зміст рукопису на арк. 112–123).

¹³⁴ Важливіша частина рукопису була видана на початку 1840-х рр. Людвіком Зелінським: Księga dziejów, czyli historye, z dyspozycyi i rozkazu przewielebnych przełożonych prowincyi ruskiej z. ś. Bazylego W. w monasterze lwowskim pod tytułem Ś. Jerzego M. dla pamiątki starożytności i dawności tegoż monasteru zebrane i spisane // Pamiątki historyczne / Zebrał i własnym nakładem wydał L. Zieliński. – Lwów, 1841. – S. 75–108.

¹³⁵ НМЛ. – Ркл-100 (Historia domowa od nominacyi na biskupstwo Lwowskie, Halickie y Kamieńca Podolskiego Jasnie Wielmożnego J[ego Mości] x[iędza] Piotra Bielańskiego, archidyakona katedralnego wileńskiego, kustosa y administratora generalnego lwowskiego, roku 1779 zaczęta).

часної Київської митрополії. Одним з авторів “Домашньої історії” був о. Юрій Савицький, тогочасний професор філософії та богослов’я Львівської духовної семінарії, який належав до близького оточення владики. У цьому щоденнику-хроніці докладно описано адміністративну й пастирську діяльність Білянського у Галичині й на Поділлі, а також викладено зміст низки листів, повчань і проповідей львівського ієрарха. Значення цього виду церковно-історичних джерел у тому, що попри свій суб’єктивний характер, вони все ж дають змогу з антропологічної перспективи розглянути культурні та релігійні ініціативи Львівської єпархії нового часу. До наративних пам’яток належить і віршована ода “*Єводія*”, видана братською друкарнею у Львові 21 квітня 1642 р. Ода є типовим зразком барокової поезії панегіричного змісту, яка мала прикладне значення та переповнена риторичними зворотами і прикладами з класичної міфології.

Актові книги гродських і земських судів та магістратів

Певний джерелознавчий потенціал для дослідження історії Галицької (Львівської) єпархії мають актові матеріали гродських і земських судів та магістратів міст, що діяли протягом XV–XVIII ст. у Галичі, Жидачеві, Львові, Тереховлі й припинили свою діяльність у 1783 р.¹³⁶ Під час вибіркового перегляду цих книг віднайдено десятки записів зі згадками про руське духовенство, церкви й монастирі, що містять уривчасті відомості про організаційну структуру і правовий статус Галицького (Львівського) владитства¹³⁷. Для періоду до середини XVII ст. ці матеріали – важлива документальна підстава для реконструкції адміністративно-територіального устрою місцевої Православної церкви, адже тогочасний єпархіальний архів того часу не зберігся. Натомість для другої половини XVII – XVIII ст. дані судових книг мають радше допоміжне значення – як контрольне джерело, котре допомагає верифікувати масові джерела церковного походження. На особливу ува-

¹³⁶ Земські суди (*Judicia terrestria*) розглядали цивільні справи шляхти (переважно питання землеволодіння), а гродські суди (*Judicia (officia) castrensia capitanealia*) – карні і цивільні справи шляхти (здебільшого неосілої), яка не підлягала юрисдикції земських судів (згодом коло компетенцій гродського суду значно розширилося). Обидва суди – гродський і земський – практикували книжковий спосіб діловодства, а також укладення фасцикулів – збірки копій або оригіналів документів, котрі надходили у земство чи грод для впису в актові книги у формі облят, позовів і скарг. (Правові підстави, територіальний обсяг компетенції, хронологічні рамки діяльності та загальна характеристика документації цих судів ширше представлені в нарисі: *Купчинський О.* Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова. – К., 1998. – С. 13–16, 20–21, 23–33 (видова характеристика книг), 36–37, 85–87 (стислий огляд матеріалів з історії Церкви)).

¹³⁷ Ще раніше Василь Кметь у цих книгах виявив низку записів “про майнові справи Церкви, підтвердження прав священників на парафії, розподіл земельних ділянок, суперечки у справі володіння церковним майном та отримання прибутків [...], записи про діяльність шкіл, осередків іконописання, укладення шлюбів, розлучення” (*Кметь В.* З історії дослідження Львівської єпархії... – С. 108–109; цит. на с. 109).

гу заслуговують судові розгляди майнових суперечок між кліром і мирянами, вписи (обляти) привілеїв і презент для церков і монастирів, пастирських листів руського єпископату, статутів церковних братств, підтвердження прав духовенства на бенефіції, заповіти різних осіб для духовних інституцій, акти про розмежування й продаж маєтностей тощо.

* * *

Опрацьовані в архівних, бібліотечних і музейних збірках України і закордону матеріали з історії Галицької (Львівської) єпархії є достатньо репрезентативною джерельною базою для реалізації поставлених перед дослідниками завдань. Тематично вони стосуються всіх заторкнутих у статті сюжетів, хронологічно охоплюють практично весь дослідницький період і територіально “покривають” більшість адміністративних округів владництва. Введені у науковий обіг археологічні, зображальні і речові пам’ятки, а також картографічні й інші географічні матеріали щодо XII–XV ст. часто виступають першорядним носієм інформації про культурне й релігійне життя та пастирсько-адміністративну діяльність галицьких владик й інших представників духовенства. З-поміж п’яти основних видів писемних джерел (актові, канонічні й богословські, епістолярні, наративні й літургійні) особливо вартісну інформацію акумульовано в документах церковного походження, випродукованих папськими, патріаршими, митрополічними й єпархіальними канцеляріями, а також локальними духовними інституціями й представниками кліру і мирян Латинської, Православної й Унійної церков. Найважливіше значення для розкриття заторкнутої у статті тематики мають переважно масові джерела – діяння й конституції митрополітичних та владичих соборів, єпархіальні хроніки та щоденники понтифікальних чинностей, протоколи генеральних візитацій, пастирські листи, послання й повчання, пом’яники і покрайні записи на богослужбових книгах, судово-адміністративні книги, матеріали церковної статистики та канонічно-юридичні збірники. Комплекс джерел, що репрезентує галицьку (львівську) еклезіальну традицію, відображає суб’єктивне сприйняття їхніми авторами (як правило, духовними особами) тогочасної реальності та є продуктами “пригадування” й “забування” та тлумачення історичного минулого самими людьми. Тому критичне використання таких матеріалів вимагає їх зіставлення з іншими тогочасними джерелами (зокрема актовими) та деконструкції наявного у них наративу.

Ігор Скочиляс (Львів). **Писемні джерела з історії Галицької (Львівської) єпархії XII–XVIII століть.**

У статті розглядаються основні види писемних джерел з історії Галицької (Львівської) єпархії XII–XVIII ст. Переважно це документи церковного походження, випродуковані папськими, патріаршими, митрополічними й єпархіальними канцеляріями, а також локальними духовними інституціями й представниками кліру і мирян Латинської, Православної й Унійної церков. Особливу увагу звернуто на масові джерела, що висту-

Писемні джерела з історії Галицької (Львівської) єпархії...

пають першорядним носієм інформації про культурне й релігійне життя українського соціуму та пастирсько-адміністративну діяльність вищого духовенства Київської митрополії.

Ключові слова: патріарх, митрополит, Галицька (Львівська) єпархія.

Игорь Сkochилиас (Львов). **Письменные источники по истории Галицкой (Львовской) епархии XII–XVIII веков.**

В статье рассматриваются основные виды письменных источников по истории Галицкой (Львовской) епархии XII–XVIII вв. В основном это документы церковного происхождения, произведенные папскими, патриаршескими, митрополичьими и епархиальными канцеляриями, а также локальными духовными институциями и представителями клира и мирян Латинской, Православной и Униатской церкви. Особенное внимание обращено на массовые источники, выступающие первостепенным носителем информации о культурной и религиозной жизни украинского социума и пастирско-административной деятельности высшего духовенства Киевской митрополии.

Ключевые слова: патриарх, митрополит, Галицкая (Львовская) епархия.

Ihor Skochyliias (Lviv). **The Written Sources On the History of the Halych (Lviv) Eparchy from the 12th to the 18th Centuries.**

The article deals with main types of sources in the history of the Halych (Lviv) Eparchy during the 12th and the 18th centuries. These documents are generally of the ecclesiastical provenance. They were produced by chancelleries of Popes, Patriarchs, Metropolitans, and Bishops, as well as by local ecclesiastical institutions and members of clergy and laity of the Latin, Orthodox, and Uniate Churches. The author has called special attention to serial sources which provide important evidence about the cultural and religious life of Ukrainian society, and about the confessional and administrative politics of the higher clergy of the Kyivan Metropolitanate.

Key words: Patriarch, Metropolitan, Halych (Lviv) Eparchy.